

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра української та зарубіжної літератур

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Мельник Н. Г.

Протокол № _____

Реєстраційний № _____

«__» _____ 2024 р.

«__» _____ 2024

ОСМИСЛЕННЯ ДОЛІ УКРАЇНИ В ПОЕТИЧНИХ ЗБІРКАХ
ВАСИЛЯ СТУСА «ЗИМОВІ ДЕРЕВА», «ПАЛІМПСЕСТИ»,
ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ МИТЦЯ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ
ЛІТЕРАТУРИ

Кваліфікаційна робота студентки
факультету української філології
групи УАФм-23
другого (магістерського рівня)
спеціальності 014.01 Середня освіта
(Українська мова та література)
Додаткової спеціальності 014.02
Середня освіта (Мова та зарубіжна
література (англійська))
Рудовол Аліни Ігорівни
Керівник: кандидат філологічних
наук, доцент **Мельник Н. Г.**

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS ____ Кількість балів ____

Члени комісії _____

(підпис) _____ (прізвище та ініціали)

(підпис) _____ (прізвище та ініціали)

(підпис) _____ (прізвище та ініціали)

Кривий Ріг – 2024

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Рудовол Аліна Ігорівна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело. Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

АНОТАЦІЯ

Рудовол А. І. Осмислення долі України в поетичних збірках Василя Стуса «Зимові дерева», «Палімпсести», вивчення творчості митця в шкільному курсі літератури. Кривий Ріг, 2024. 70 с.

У магістерській роботі досліджено специфіку відображення образу України в поетичних збірках В. Стуса «Зимові дерева», «Палімпсести», вивчення творчості митця в шкільному курсі літератури. Акцентовано на оригінальних підходах поета до традиційного образу батьківщини.

Ключові слова: поезія, батьківщина, спротив.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	9
1.1. Творчість В. Стуса в літературознавчому осмисленні.....	9
1.2. Світоглядні орієнтири поета: джерела формування та доля митця.....	12
1.3. Поетичні збірки «Зимові дерева», «Палімпсести»: місце у творчості поета та українському літературному процесі періоду радянщини.....	27
Висновки до першого розділу.....	30
РОЗДІЛ 2. ОСМИСЛЕННЯ ДОЛІ УКРАЇНИ В ПОЕТИЧНИХ ЗБІРКАХ ВАСИЛЯ СТУСА «ЗИМОВІ ДЕРЕВА», «ПАЛІМПСЕСТИ».....	32
2.1. Образ України як символ страждання й надії в поетичній збірці «Зимові дерева».....	32
2.2. Доля України в поетичній збірці «Палімпсести».....	39
Висновки до другого розділу.....	49
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТУСА В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ЛІТЕРАТУРИ.....	50
3.1. Аналіз чинних програм з української літератури.....	50
3.2. Методичні можливості вивчення творчості В. Стуса в шкільному курсі літератури.....	52
3.3. Роль творчості В. Стуса у формуванні національної свідомості учнів.....	56
Висновки до третього розділу.....	60
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	65

ВСТУП

Актуальність дослідження

Сучасні трагічні події, що нині переживає український народ, надають темі нашого кваліфікаційного дослідження особливої актуальності. Російсько-українська війна стала логічним наслідком проблем, які діагностував у своїй творчості видатний український поет, громадський діяч і політичний в'язень В. Стус.

В умовах сучасної реальності проблема збереження національної ідентичності, колективної пам'яті та історичної справедливості набуває особливої ваги. Твори В. Стуса, написані в часи політичних репресій, є своєрідним віддзеркаленням сьогодення й містять правдиві відповіді на питання сучасників, які шукають сенс у випробуваннях, що випали на долю рідної країни. Його поезія є потужним виразником національної свідомості, концентрацією болю і втрат, які супроводжують історію українського народу.

В. Стус у своїй творчості втілює ідеали людської гідності, свободи та справедливості. Ці цінності особливо актуальні в умовах, коли права людини й основні свободи під загрозою. Звернувшись до поезії В. Стуса, молодь сьогодні може зрозуміти, як важливо відстоювати свої права, пам'ятати про історію та поважати тих, хто бореться за краще майбутнє рідного народу. Творчість митця презентує глибоку любов до Батьківщини, демонструє міцну національну свідомість, неохильне прагнення до волі людини, яка перебуває в умовах політичних репресій.

Також слід зауважити, що творчість В. Стуса відзначається глибокою емоційною та психологічною складовою. Його вірші передають відчуття людиною самотності, туги, стану внутрішньої боротьби, що є знайомими багатьом українцям сьогодні. Аналіз творчості поета може допомогти молоді краще зрозуміти свої власні переживання, знайти слова для вираження своїх почуттів та емоцій.

Вивчення творчості В. Стуса в шкільному курсі літератури має величезне значення для формування літературної традиції та розуміння культурного контексту. Його твори спонукають до дискусій про патріотизм, свободу, відповідальність і роль людини в суспільстві. Це є важливим для виховання активної громадянської позиції у молоді. Також не можна ігнорувати значення творчості В. Стуса в контексті глобалізації. У світі, де національні культури часто піддаються впливу зовнішніх факторів, його роботи закликають до переосмислення значення української ідентичності. Вони спонукають до роздумів про те, що означає бути українцем у сучасному світі, як зберегти національні традиції та цінності в умовах глобальних змін. Вивчення поезії В. Стуса також дає можливість дослідити його вплив на сучасних українських поетів і митців, які черпають натхнення з його творчості. В. Стус став символом боротьби за свободу слова і національну ідентичність, його спадщина живе в сучасній культурі, і це підкреслює важливість його творів у наш час.

Ми переконані, що дослідження творчості В. Стуса є актуальним не лише з академічної точки зору, а й у контексті формування світогляду молоді, її патріотичних почуттів та моральних цінностей. Це дослідження допоможе глибше зрозуміти не лише літературний спадок, а й історію, психологію та культурні традиції українського народу, що робить його важливим внеском у сучасний літературний та культурний дискурс.

Мета кваліфікаційного дослідження: аналіз поетичних збірок В. Стуса «Зимові дерева», «Палімпсести» з погляду відображення в них проблеми історичної долі України, вивчення методичних можливостей теми в шкільному курсі літератури.

Відповідно до мети визначено такі основні **завдання:**

- визначення теоретичних основ дослідження;
- окреслення творчості В. Стуса в літературознавчому дискурсі;
- визначення ролі поетичних збірок «Зимові дерева», «Палімпсести» у творчості митця та українському літературному процесі доби радянщини;

- аналіз поезій досліджуваних збірок із погляду відображення в них проблеми історичної дослі України;
- осмислення значення творчості Василя Стуса в сучасному українському культурологічному контексті, зокрема, в умовах російсько-української війни;
- визначення методичних можливостей вивчення творчості В. Стуса в шкільному курсі літератури.

Об'єктом дослідження є поетичні збірки В. Стуса «Зимові дерева» й «Палімпсести».

Предмет дослідження: художні підходи до відображення проблеми долі України в поетичних збірках В. Стуса «Зимові дерева» й «Палімпсести».

Основні методи дослідження:

1. Літературний аналіз: детальне вивчення текстів для виявлення ключових тем, образів, символів і стилістичних прийомів.
2. Контекстуальний аналіз: дослідження історичного, соціального та політичного контексту, у якому творив В. Стус, з метою зрозуміти вплив цих обставин на його поезію.
3. Екзистенційний підхід: аналіз поетичних текстів з точки зору екзистенційних питань, пов'язаних із пошуками сенсу життя, боротьбою за свободу та гідність.
5. Інтерпретаційний метод: суб'єктивне тлумачення поетичних образів і символів, що відображають глибокі переживання автора і його ставлення до національних тем.
6. Філософський аналіз: вивчення філософських ідей, що проявляються у творчості В. Стуса, особливо в аспектах людини, суспільства та їхньої взаємодії.

Теоретична значущість наукової роботи полягає в системному аналізі художніх підходів автора до висвітлення долі України, відображеної в поетичних збірках В. Стуса «Зимові дерева» й «Палімпсести».

Практичне значення магістерської роботи: отримані результати дослідження можуть бути використані вчителями для підготовки до уроків, позакласних заходів або факультативів із української літератури; викладачами та студентами під час опрацювання курсу української літератури, у науково-дослідницькій роботі студентів філологічних спеціальностей у процесі аналізу творів.

Структура роботи. Наукова робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури. Повний обсяг наукової роботи – 70 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Творчість В. Стуса в літературознавчому осмисленні

Творчість геніального українського поета В. Стуса стає об'єктом серйозного наукового аналізу досить пізно, власне після його смерті. Тавро злочинця, антирадянського агітатора, надане митцеві тоталітарною радянською системою, наклало печать мовчання на вуста багатьох літературознавців. Розквіт літературознавчого інтересу до творчості митця припадає на середину дев'яностих – початок двотисячних років.

До аналізу творів В. Стуса, витоків його світогляду та художнього стилю зверталися В. Біляцька, Л. Вашків, Г. Віват, О. Галич, Н. Глушковецька, А. Зіновська, М. Коцюбинська, В. Кузьменко, Ж. Ляхова, Г. Мазоха, В. Моренець, І. Онікієнко, О. Рарицький, Б. Рубчак, Ю. Шерех та інші.

Проблематика наукових студій, присвячених творчості В. Стуса багатогранна:

- «проблема стосунків митця і влади, митця і народу (М. Царинник, Ю. Шевельова та ін.);
- вплив естетики Р. М. Рільке на В. Стуса (М. Коцюбинська, М. Царинник, Г. Колодкевич, А. Акіллі);
- важливість біографії В. Стуса для розуміння його творчості, злиття життя і творчості (Ю. Шевельов, М. Коцюбинська, Д. Стус);
- поняття «самособоюнаповнення» як важливий елемент авторових роздумів про творчість (М. Коцюбинська, І. Онікієнко);
- принципове значення інтелектуального контексту для формування поетового розуміння творчості (Ю. Бедрик, К. Москалець);
- інтерпретація Стусом естетичних ідей тї.В. Гете (К. Москалець, Г. Колодкевич, І. Онікієнко);

- значний вплив постаті Б. Пастернака на формування Стусової концепції поетичної творчості (А. Акіллі, Б. Рубчак);
- проблема митця в контексті естетико-художньої еволюції В. Стуса (В. Біляцька, Л. Артеменко)» [11].

Узагальнивши наявні теоретичні дослідження творчості В. Стуса, М. Єгорченко визначає основне коло питань літературознавчого дискурсу:

- «необхідність самовисловлення і «формулювання філософсько-етичних засад художньої практики», проблема авторської самосвідомості, розуміння творчості як «акту доброти», категорія щирості (Л. Тарнашинська); критика публіцистичності в поезії (Я. Ходаківська);
- принципове значення П. Тичини у Стусовому осмисленні трагічної постаті українського поета, його відносин із владою і народом (О. Соловей, М. Коцюбинська, А. Акіллі);
- Стусів есей про В. Свідзінського як творчий маніфест автора (Ю. Бедрик, О. Рарицький, М. Коцюбинська, Е. Соловей);
- Питання, пов'язані з концепцією поетичної творчості В. Стуса, у контексті модернізму розглядали Т. Гундорова, А. Акіллі, В. Моренець» [11].

Ю. Шевельов у програмовій студії «Трунок і трутизна (Про «Палімпсести» Василя Стуса» відзначає щільний зв'язок між життям і творчістю В. Стуса: «Життя й творчість Стусові надзвичайно щільно одне з одним пов'язані, творять своєрідну гармонію. Вони обоє чесні, а це в наші «підлі і скупі, – мовляв Микола Зеров, – часи» дуже багато» [57, с. 1040].

На думку літературознавця, «Поезія Стуса – наскрізь людська й людяна, вона повна піднесенень і падінь, одчаїв і спалахів радості, прокльонів і прощень, криків болю й скреготів зціплених зубів, зіщулень у собі і розкривань безмежності світу. Перед нами не «живий смолоскип», а людина. Коли хочете, – Людина, великою літерою. Ця вірність унутрішній правді, одвертість у визнанні своїх вад і зльотів самі ще не роблять поезії, але вони становлять передумову поетичної творчості, і без них може творитися риторика, може

творитися римована газетчина, але не може поставати справжня поезія» [57, с. 1040].

Аналізуючи літературні впливи на творчість В. Стуса, Ю. Шевельов зазначає: «Літературні впливи! Звичайно, вони наявні в В. Стуса, як у кожного поета, великого й малого. Є рядок, подібний до Тичини. Концепція України, як уже згадувано, має деякі спільні риси з Маланюковою (не знаємо, випадкові збіги чи наслідування). Звукова організація, як теж уже згадувано, виказує знайомство з Борисом Пастернаком. Інтонації Миколи Зерова слідні в поезії «Пахтять кульбаби...» і, меншою мірою, «Про що тобі я зможу повісти». Але все це подібності в одному елементі поезії, там у мові, там у ритмі, там у настрої. Ні одна з цих поезій не копіює твору старшого автора як цілість. Усе це досить чистий Стус у його самостійності і оригінальності» [57, с. 1068].

Особливий зв'язок творчості В. Стуса, на думку Ю. Шевельова, спостерігається з доробком Т. Шевченка: «У підсумку: літературні впливи в Стуса були, але вони не визначали його творчості. Шевченків був не вплив, – було ототожнення. Але тут зразу підкреслимо: тотожність вдачі, віри, стійкості, світобачення, але не тотожність поетичної структури. Від ритмів до образів, від композиції поетичного твору до звукової інструментації – в усьому В. Стус од Шевченка не залежний, коли хочете, – ні від кого не залежний. Шевченко для нього – як українська мова. Він нею пише, він нею дихає, він кує й перековує її, як йому велить творчий дух. Не можна собі уявити В. Стуса поза українською мовою, не можна його уявити поза Шевченковою стихією. Разом з тим і може саме тому він – тільки він, і його вірш – тільки його» [57, с. 1073].

Окреслюючи трагічний життєвий шлях митця, Р. Семків називає поезію В. Стуса «писаною мускулами», який «мало встиг на папері, проте так багато лишив зарубок у житті», а самого поета – «королем метафор»: «Що ж до власне текстів нашого *короля метафор*, то їх треба просто читати, продумувати, й головне, відчувати. Фактично кожен його вірш –

метафоричний діамант. Щільне читання В. Стуса в нас у всіх, звісно, ще попереду» [40, с. 551].

1.2. Світоглядні орієнтири поета: джерела формування та доля митця

Збірка вибраних творів В. Стуса «Мені здалося – я живу завжди» (2022) містить анотацію, яка концентрує сутність постаті поет-дисидента, громадського активіста, гуманіста, її значення в історії, літератури України та значимість у сьогоденні: «Заборонений, але не зломлений. Непохитний і чесний. Справжній син свого народу й відчайдушний його захисник. Випробування, що випали на його долю, підточили б силу богів. Проте не силу волі Василя Стуса.

Загартований життєвими викликами, він став крицею перед буревієм лиха, зберігши м'якість серця й теплоту душі. Його могутнє слово майорить прапором свободи і є дороговказом для тих, хто загубився в житті. Ім'я поета вписане вогняними літерами в історію нашої країни, палаючи крізь віки. Як і безсмертна душа й творчість генія Василя Стуса» [49].

Ця анотація збірки поезії та публіцистики митця вичерпно характеризує масштаби особистості В. Стуса. Така людина народжується раз на сто років.

Важливо, на нашу думку, визначити світоглядні витoki формування особистості такого рівня, звернувшись до відомих біографічних фактів.

Родина В. Стуса відіграла ключову роль у формуванні його світогляду, національної свідомості та творчої ідентичності. Стус народився 6 січня 1938 року в селі Рахнівка Гайсинського району на Вінниччині. Його сім'я була типовою для українського селянства того часу – глибоко вкоріненою у народні традиції, які зберігали автентичну українську культуру і мову. У родині говорили виключно українською мовою, що було надзвичайно важливим для формування його національної самоідентифікації в умовах радянської системи, де домінувала русифікація.

Родина Стусів походила з багатодітної селянської сім'ї, яка жила в непростих соціально-економічних умовах. Як і більшість українських

селянських родин, вони пережили колективізацію, політичні репресії та інші труднощі радянського режиму. Проте в цих обставинах сім'я зуміла зберегти моральні цінності, які глибоко вплинули на юного Василя. Їхнє життя, побут та світогляд відображалися в стійкості до зовнішніх викликів, зокрема у відстоюванні національних і духовних цінностей. Це стало основою формування у Стуса внутрішнього протесту проти радянської системи.

Формування митця почалося з раннього дитинства, під впливом матері: «У родині Стусів дуже шанують маму. Мама – це святе» [22, с. 3].

У передмові до збірки «Зимові дерева» автор пише: «Перші уроки поезії – мамині. Знала багато пісень і вміла дуже інтимно їх співати. Пісень було тільки, як у баби Зуїхи, нашої землячки. І таких самих. Найбільший слід на душі – од маминої колискової «Ой, люлі-люлі, моя дитино». Шевченко над колискою – це не забувається. А співане тужно: «Іди ти, сину, на Україну, нас кленучи» – хвилює й досі. Щось схоже до тужного надгробного голосіння з «Заповіту». «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте, і вражою злою кров'ю волю окропіте». Перші знаки нашої духовної аномалії, журба – як перше почуття немовляти в білому світі. Ще були – враження од дитинства. Гарного дитинства» [49, с. 6].

Українські народні пісні, фольклор, казки та легенди, які Василь чув з дитинства, відіграли ключову роль у становленні його мовної чутливості, творчого мислення та образного світу. Фольклорні елементи пізніше відобразилися у його поезії, де вони виступають носіями національних ідей та традиційних символів. Цікавим є те, що В. Стус виріс в етнокультурному середовищі, де підтримувалося народне слово і духовна культура, попри тиск радянської ідеології, яка намагалася стерти національну ідентичність.

Етнокультурне середовище Вінниччини, багате на історичні події та народні традиції, також формувало його світосприйняття. Близькість до національних коренів, традицій українського села, цінностей родини та громади сформували глибоке почуття патріотизму та відповідальності за свою

землю і народ. Для В. Стуса народні звичаї та мова стали не просто культурними елементами, а символами боротьби за збереження національної ідентичності. В умовах радянської дійсності, де національні прояви були під загрозою, ця любов до мови та традицій перетворилася на символ опору і духовної стійкості, що відобразилося у його творчості.

Батько В. Стуса – справжній чоловік, який дбає про свою сім'ю, шанує жінку та є прикладом в усьому для свого найменшого сина – мізинчика: *«Василько – їхня пізня четверта дитина, мізинчик...»* [22. с. 1]. Від батька Василь перейняв схильність до вивчення мов, він їх знав понад 10: італійську, іспанську, польську, словацьку, чеську, білоруську, ідиш, ця здатність стала йому в нагоді у дорослому віці при перекладі іноземних творців. Можна помітити, що в цьому списку немає російської мови, але вона його переслідувала повсюди, викладаючи українську мову в Україні, в російських школах, В. Стус намагався досягти вилучення російської мови, але все це було марним. Не дивлячись на те, що він знав скільки мов, завжди і всюди говорив виключно українською, навіть зросійщеним викладачам доводилося слухати Василеві відповіді на семінарах у перекладі на російську. В той час не кожен міг навіть думати українською, не те щоб говорити нею. Він не просто говорив, а наполягав і відстоював, переконував.. Найважливіше до чого привчив батько Василя, це помічати красу у будь чому: захід сонця, краса вечірньої кімнати, перший сніг,квіти, тваринки та багато чого іншого. Дивлячись, на це все він надихався та переносив своє натхнення на папер: *«В четвертому класі щось заримував про собаку. По-російському. Жартівливе. Скоро минуло»* [22. с. 4].

Шкільні роки Василя Стуса відіграли важливу роль у його становленні як поета та формуванні світоглядних орієнтирів. Саме в цей період почали виявлятися його літературні здібності, з'явився інтерес до української та світової поезії, що пізніше визначило весь його життєвий і творчий шлях.

Він неодноразово згадував, що «Кобзар» був його першим великим літературним відкриттям, яке закарбувалося в його свідомості і стало своєрідним орієнтиром на все життя. Шевченкова поезія пронизана темами національної боротьби, любові до України та правди, стала для В. Стуса взірцем поетичного служіння рідному народу. У школі Василь також почав активно писати. Спочатку це були короткі вірші, де він пробував свої сили в різних жанрах та тематиках. Його ранні поетичні спроби були здебільшого наслідуванням класиків української літератури, але в них уже відчувалася глибока чутливість до слова, образність та поетична майстерність, що поступово розвивалися в його творчості.

Важливим етапом у шкільні роки стала участь В. Стуса в літературних гуртках. Літературна творчість, обговорення творів українських та світових письменників стимулювали його до більш серйозного ставлення до поезії. Гуртки сприяли формуванню у Василя критичного мислення та вміння аналізувати прочитані твори, що допомогло йому вдосконалювати власний стиль. Він усвідомив важливість літератури як засобу вираження глибоких переживань та ідей. У шкільних роках поет відкрив для себе також іноземну поезію, що розширило його горизонти і дало можливість порівнювати різні літературні традиції. Вплив європейської та світової поезії пізніше став помітним у його зрілих творах, але початки цього інтересу можна простежити ще зі шкільних років.

Особливе місце в житті В. Стуса займала українська мова, яка для нього була не просто засобом спілкування, а символом національної ідентичності.

Вже у школі він відчував загрозу русифікації, яка все більше проникала в освітні програми та повсякденне життя. Проте В. В. Стус рішуче виступав на захист української мови, навіть у такому юному віці. Це стало основою його подальших поглядів на культурну та мовну політику, що знайшло своє відображення у його поезії та громадській діяльності. Після закінчення початкової школи В. Стус навчався в середній школі в селі Керстянка, де його

інтерес до літератури продовжував розвиватися. Він поглиблено вивчав українську та російську літератури, цікавився історією та філософією.

У шкільні роки В. Стус також почав цікавитися історією України, що підсилювало його національні почуття. Він вивчав історію визвольних рухів, боротьбу українського народу за незалежність, яка надихала його на творчі пошуки. І хоча радянська система насаджувала свою версію історії, В. Стус уже тоді почав сумніватися в її об'єктивності, шукаючи правду в літературних джерелах. Однією з важливих рис В. Стуса у шкільні роки було його вміння глибоко аналізувати навколишню дійсність і критично ставитися до ідеологічних настанов радянської влади. Незважаючи на те, що офіційна ідеологія намагалася підпорядкувати культурне життя і знищити національні традиції, В. Стус зберігав незалежність мислення та інтерес до національних питань, які пізніше стануть провідними темами у його творчості. Уже в шкільні роки у нього сформувалося почуття несправедливості щодо політики русифікації та національних утисків, що надихнуло його на пошуки справедливості через поетичне слово.

Отже, шкільні роки стали вирішальним етапом у житті В. Стуса, коли сформувалися основні риси його літературного таланту, інтерес до поезії та глибокий патріотизм. Саме в цей період він почав усвідомлювати, що поезія може бути не лише засобом вираження власних почуттів, але й інструментом боротьби за національну правду та свободу.

Син та дружина в житті В. Стуса відігравали важливу роль, даючи йому надію звільнитися з лап мороку та повернутися додому. Сидячи в одиночній камері, поет пише до сина листи.

Студентські роки В. Стуса стали надзвичайно важливим етапом у його житті та розвитку як поета і громадського діяча. Цей період охоплює час його навчання в Сталінському педагогічному інституті (нині Донецький національний університет) та Київському університеті імені Тараса Шевченка.

Переїзд із сільського середовища до великого індустріального міста, яке на той час було важливим культурним і політичним центром східної України, став серйозним випробуванням для молодого поета. Однак, цей період також відкрив перед ним нові можливості для самореалізації. У Донецьку В. Стус зіткнувся з новим культурним середовищем, де домінувала русифікація та радянська ідеологія. Проте, попри ці умови, він зберігав глибоку любов до української мови та культури, які стали основою його світогляду. В інституті він активно вивчав українську літературу та мову, знайомився з класиками літератури, як української, так і світової. Це допомогло йому зміцнити свої літературні знання та розширити кругозір. Під час навчання В. Стус багато читав, заглиблювався в творчість Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки та інших українських класиків. Особливий вплив на нього справила творчість Лесі Українки, чії філософські мотиви і тема національної боротьби близько перегукувалися з власними роздумами В. Стуса про долю України. Його інтерес до літератури був не лише академічним: він шукав у поезії відповіді на свої внутрішні питання, що стосувалися місця особистості у суспільстві, ролі митця у світі, де панує тоталітаризм і зневага до людських прав. Протягом студентських років у Донецьку В. Стус почав активніше писати вірші. Його ранні твори відзначалися глибокими ліричними мотивами, вони виражали його внутрішні переживання і духовні пошуки. У цей період його поезія ще не була публічною, але він уже шукав свій творчий голос. В. Стус часто брав участь у літературних гуртках, де читав свої вірші та обговорював їх із однодумцями. Літературне середовище Донецька мало певний вплив на нього, хоча загалом воно було під сильним впливом радянської ідеології, що значно обмежувало свободу творчості. Крім літературної діяльності, В. Стус брав участь у громадському житті інституту, що було типовим для того часу. Він був членом комсомолу, як і більшість студентів, але його ставлення до радянської системи було скептичним. Хоча комсомол організовував різноманітні заходи, спрямовані на просування радянської ідеології, В. Стус завжди шукав способи висловити свою особисту

думку. Його бунтівний характер і критичне мислення почали проявлятися вже тоді, коли він не погоджувався з офіційною позицією щодо національних і культурних питань. Після закінчення інституту у 1959 році В. Стус працював учителем української мови і літератури в школі у селі Таужня на Кіровоградщині. Цей період також був важливим для його становлення як поета. Попри роботу в системі радянської освіти, він продовжував писати, а також роздумував про те, як донести українську культуру до школярів, незважаючи на тиск радянської пропаганди.

Важливим етапом у житті письменника стало ув'язнення. Більшу частину свого дорослого життя він просидів в таборах, загалом понад 13 років.

Син та дружина в житті В. Стуса відігравали важливу роль, даючи йому надію звільнитися з лап мороку та повернутися додому. Сидячи в одинокій камері, поет пише до сина листи.

Тюремні роки загартували В. Стуса та зміцнили віру у правду та надію на краще. Дослідники творчості поета відзначають вплив філософів-екзистенціалістів. Так, у митця усвідомлення того, що власними діями та поезією він може допомогти у боротьбі з радянською чумою. Він активно вивчає українську історію і розуміє, що нашій нації притаманне прагнення свободи, тому за неї варто боротися.

Репресії, голодомори, влаштовувані катами України, нищення вільної думки протягом століть, заборона на рідне, національне – теми, які хвилюють письменника і згодом відображаються в його творчості. Вільний дух пращурів пульсує в душі поета мільйонами імпульсів, які преливалися в досить сміливі рядки поезій про заборонене, але при цьому найголовніше.

Любов до Батьківщини та прихильність до ідеалів свободи стають провідними мотивами в його поезіях.

Важливо також зазначити, що В. Стус зростав у середовищі, де українська мова та культура активно затирилися радянською владою. Після

переїзду сім'ї до Сталіно (нині Донецьк) у 1940 році, подорослішавши Стус стикається з жорсткими реаліями русифікації. Хоча місто було культурно багатоетнічним, українська мова та традиції тут витіснялися на периферію суспільного життя. Проте навіть у таких умовах В. Стус зберігав свою любов до рідної мови, що з часом перетворилося на принципову позицію у його творчості й житті. Він неодноразово наголошував, що мова є одним із основних елементів національної ідентичності, і ця ідея проходить через всю його поезію.

У передмові до збірки «Зимові дерева» автор зазначає: «Інститутські роки – трудні. Перша публіцистика віршована – поези з історією. Захоплення Рильським і Вергарном. Ще чогось прагнув безтелесий дух. І знову ж – любов. Стужілий за справжньою (не донецькою) Україною, поїхав учителювати на Кіровоградщину, поблизу Гайворона. Там витеплів душею, звільнився від студентського схимництва» [49, с. 6].

Крім того, етнокультурне середовище, в якому виріс В. Стус, допомогло йому сформувати глибокий історичний зв'язок із Україною та її минулим. Він був носієм тієї національної пам'яті, яку багато українських сімей передавали через усну традицію. В умовах радянських утисків історія України та її героїзм були викривлені або приховані, але в середовищі сімейного виховання ці історії передавалися через розповіді про козаків, гайдамаків, боротьбу за незалежність та свободу. В. Стус відчував цей зв'язок із національними героями, які стали для нього символами незламності. Етнокультурний контекст, у якому формувався В. Стус, також був пронизаний духовністю та моральними засадами.

В традиційному українському селі значну роль відігравали християнські цінності, що поєднувалися з національними ідеалами. Хоча радянська влада боролася з релігією, багато родин, зокрема й Стусів, зберігали ці цінності. У своїй поезії В. Стус часто звертається до теми духовного очищення, моральної боротьби та віри у справедливість, що також має коріння у його сімейному вихованні.

Отже, родина та етнокультурне середовище В. Стуса стали тим підґрунтям, яке сформувало його національну свідомість, моральні принципи і творчі ідеали. З самого дитинства В. Стус був оточений національними символами, традиціями та мовою, що пізніше стало невід'ємною частиною його поетичного світогляду та життєвої позиції. Усе це дозволило йому, незважаючи на жорсткі умови радянської дійсності, залишатися вірним своїм переконанням і бути символом незламності українського духу.

У 1961 році В. Стус переїхав до Києва, де вступив до аспірантури при Інституті літератури імені Тараса Шевченка. Київський період став для нього новим етапом у пошуках творчого шляху, а також періодом глибшого занурення в українське інтелектуальне і літературне середовище. В. Стус брав участь у літературних вечорах і обговореннях, де висловлював свої думки щодо літератури, політики та культури. Київ на той час був центром українського національного відродження, хоча цей рух ще тільки набирив обертів і знаходився під постійним наглядом радянської влади. В. Стус, однак, відкрито підтримував ідеї національної свободи, збереження української мови та культури, що швидко привернуло до нього увагу з боку влади. У Києві його поетичні твори починають набувати більшої соціальної та політичної спрямованості. Він усе більше пише про національні теми, права людини, боротьбу за справедливість. Його поезія стає більш філософською та глибокою, де особисті переживання поєднуються з роздумами про долю України. В. Стус шукав нові форми вираження, його вірші починають набувати більшої експресивності, символічності й метафоричності. Важливим етапом у творчості В. Стуса став 1963 рік, коли він написав кілька віршів, які стали знаковими у його творчості. Серед них — поезії, присвячені проблемам свободи слова, правди, моральної стійкості. Його вірші сприймалися як виклик радянській системі, і він швидко стає фігурою, яка викликає підозру у влади. Після участі у публічній акції протесту проти арештів української інтелігенції В. Стуса виключили з аспірантури, що фактично стало початком його відкритої конфронтації з радянською владою.

У Києві В. Стус остаточно утвердився як поет-дисидент, який не лише писав про національні та соціальні проблеми, але й відкрито висловлював свою позицію через громадську активність. Цей період заклав основи для його подальшої боротьби за права людини та незалежність України, яка триватиме до кінця його життя.

Протистояння з радянською системою у В. Стуса почалося ще під час його навчання в Донецьку. Як студент Сталінського педагогічного інституту, він швидко відчув на собі обмеження радянської ідеології, яка не допускала вільного мислення та пригнічувала національну самосвідомість. В. Стус, будучи глибоко національно свідомою людиною, активно виступав за збереження і розвиток української мови та культури, що у ті роки вже вважалося небезпечним виявом «буржуазного націоналізму». У Донецьку В. Стус почав помічати, як радянська влада систематично русифікує українське населення. Це відбивалося в освітній системі, на робочих місцях і в культурному житті міста. В. Стус неодноразово висловлював невдоволення тим, що українська мова та література були маргіналізовані, а пропаганда російської мови та культури домінувала в повсякденному житті. Він різко критикував такі прояви і відкрито виступав за збереження української мови в освіті та культурі.

Одним із перших серйозних конфліктів стало його ставлення до комсомолу. Хоча він був членом цієї організації, як і більшість молоді, його участь у комсомольському житті була формальною, без глибокої підтримки ідеології. Стус неодноразово критикував комсомольські збори, де переважали шаблонні промови і пропаганда соціалістичних цінностей, що були далекими від реальних проблем народу. Він відмовлявся брати активну участь у ритуальних заходах, що викликало невдоволення з боку партійного керівництва. Його ставлення до офіційної радянської ідеології швидко стало відомим, і це позначилося на його подальшій кар'єрі. Після переїзду до Києва у 1961 році В. Стус потрапив у середовище молодих інтелектуалів і митців, які вже тоді почали формувати дисидентський рух. У столиці він вступив до

аспірантури Інституту літератури імені Тараса Шевченка. Однак його спілкування з українськими інтелігентами та творча активність швидко привели його до ще більшого протистояння з владою [22, с. 90].

В. Стус був учасником багатьох літературних вечорів, де публічно виступав із віршами, які містили завуальовану критику радянської системи. Його поезії відзначалися глибоким гуманізмом і захистом прав людини. Він відкрито висловлював своє невдоволення з приводу політики русифікації і придушення національної самосвідомості в Україні. Ці виступи та його громадська активність не залишилися непоміченими радянськими органами.

Кульмінацією протистояння з владою став 1965 рік, коли В. Стус відкрито протестував проти арештів українських інтелігентів під час прем'єри фільму «Тіні забутих предків» Сергія Параджанова. Під час показу фільму у київському кінотеатрі «Україна» він піднявся зі своєї місця та закликав глядачів до протесту проти арештів української інтелігенції, серед яких були Іван Світличний, Іван Дзюба та інші діячі культури. Це було сміливим і безпрецедентним кроком в умовах тотального контролю КДБ. В. Стус був серед небагатьох, хто наважився на такий відкритий протест. Наслідки не змусили себе чекати: після цього інциденту В. Стуса виключили з аспірантури Інституту літератури, позбавивши можливості завершити наукову кар'єру. Це стало переломним моментом у його житті, після якого В. Стус вже не мав ілюзій щодо можливості мирного співіснування з радянською владою. Виключення з аспірантури стало своєрідною точкою неповернення, після якої його боротьба з системою лише посилилася. Після виключення з аспірантури В. Стус не припинив свою громадську активність і творчість. Він продовжував писати вірші, які відкрито критикували радянську систему. Його поезія ставала дедалі більш політичною і філософською, відображаючи його розчарування в радянській дійсності та прагнення до свободи. У своїх творах В. Стус звертався до теми боротьби за людську гідність, національну незалежність і свободу слова. Його вірші були сповнені моральної сили та непохитності, і це робило його однією з найважливіших постатей українського

дисидентського руху. В. Стус також підтримував контакт із зарубіжними правозахисними організаціями та міжнародною пресою, повідомляючи про утиски українських дисидентів і митців. Його діяльність не залишилася поза увагою радянської влади, і вже незабаром його переслідування набуло системного характеру.

Репресивна політика радянського режиму щодо інтелігенції була одним із ключових інструментів контролю та придушення будь-якого інакомислення. Інтелігенція, як частина суспільства, що мала великий вплив на формування суспільної думки, завжди знаходилася під підозрою радянської влади. Політика держави була спрямована на повне підпорядкування інтелектуалів партійній ідеології та знищення тих, хто висловлював критику чи ставив під сумнів офіційну позицію. Для радянської влади інтелігенція становила серйозну загрозу, адже саме вона була джерелом нових ідей і мала потенціал впливати на суспільну свідомість. Багато інтелектуалів, зокрема українських, були глибоко національно свідомими і прагнули зберегти свою культурну ідентичність, що суперечило політиці централізованої радянської держави, яка намагалася усунути всі прояви націоналізму та інакомислення. Інтелігенція часто відстоювала свободу думки та культурну самобутність, що викликало особливу увагу з боку держави.

Ця хвиля репресій була частиною більш загальної кампанії радянської влади проти будь-яких проявів націоналізму та культурного самовизначення. Радянська держава прагнула знищити українську мову, літературу, науку та мистецтво, які мали потенціал для формування національної свідомості, що суперечило імперським планам Москви. Політика русифікації та культурного нівелювання спрямовувалася на знищення національної ідентичності народів, зокрема українців. В. Стус належав до покоління української інтелігенції, яке увійшло в активне життя в умовах жорсткого контролю з боку радянської системи. Як і багато інших інтелектуалів, він не міг спокійно сприймати репресії проти української культури, русифікацію та придушення свободи слова.

В. Стус був добре обізнаний з історією радянських репресій і розумів, що влада не дозволяє ніякої критики чи навіть натяку на опір. У 1960-х роках в Україні виник новий етап боротьби проти радянського тоталітаризму – дисидентський рух. Цей рух був відповіддю на систематичні репресії проти національної культури, свободи слова та права людини. Багато представників української інтелігенції – письменники, художники, правозахисники – відкрито виступали проти політики радянської влади. В. Стус був одним із найактивніших учасників цього руху. В. Стус та його однодумці не могли змиритися з тим, що українська культура зазнає утисків, а національна ідентичність знищується. Він активно виступав на захист репресованих українських інтелігентів, таких як Іван Світличний, Левко Лук'яненко, В'ячеслав Чорновіл. Важливою частиною його діяльності була правозахисна робота: він писав листи протесту, статті та відкриті заяви, в яких вимагав припинити репресії проти діячів культури та науки.

У 1972 році В. Стуса заарештували за звинуваченням у «антирадянській агітації та пропаганді». Його вірші, листи і статті розцінювалися як виклик радянській владі, що, відповідно до тодішніх законів, було важким злочином.

В. Стус був засуджений до п'яти років таборів і трьох років заслання. Під час ув'язнення він продовжував писати вірші, які, хоч і заборонені для публікації, передавалися з рук у руки серед дисидентів і правозахисників. Після першого терміну ув'язнення В. Стус повернувся в Україну, але його переслідування не припинилися. У 1980 році його знову заарештували і засудили до 10 років примусових робіт і п'яти років заслання. Він продовжував боротися за права людини і національну свободу навіть в умовах важкої фізичної праці в таборах. Його другий арешт фактично став смертним вироком – у 1985 році він помер у таборі, ставши символом незламної боротьби за свободу [66].

Повсякденне життя В. Стуса, як і багатьох інших представників української інтелігенції в СРСР, проходило під постійним тиском державної системи, що прагнула повністю контролювати кожен аспект суспільного і

приватного життя. Радянський режим створив атмосферу страху та суспільного контролю, в якій кожен громадянин міг стати об'єктом переслідувань за будь-які прояви інакомислення чи критики влади. Інтелігенція, яка намагалася зберегти національну ідентичність та висловлювала альтернативні ідеї, опинялася під особливою увагою КДБ та партійних органів. Життя В. Стуса в умовах тоталітаризму було пронизане небезпекою бути заарештованим або ізолюваним від суспільства. Навіть у повсякденних ситуаціях, таких як спілкування з друзями чи колегами, митці та інтелігенти знали, що їхні слова можуть бути неправильно інтерпретовані або доносами передані відповідним органам. Кожна публічна заява чи навіть приватна бесіда могла стати причиною репресій, що формувало постійне відчуття небезпеки. В. Стус, як дисидент і поет, який відкрито критикував радянську систему, жив у середовищі, де стеження та контроль були нормою. Навіть після виключення з аспірантури та втрати офіційної роботи, він продовжував жити під постійним наглядом, його переслідували в межах правозахисної діяльності. Його твори не публікувалися, а його ім'я майже повністю вилучили з культурного простору. Страх, який радянська влада вселяла в суспільство, стосувався не лише арешту чи фізичного переслідування, але й ізоляції, соціального вигнання. Інтелектуали, яких позбавляли можливості публікуватися або працювати, втрачали можливість реалізувати себе професійно, що призводило до самотності та морального виснаження. Для В. Стуса, який був глибоко залучений у літературне і правозахисне середовище, таке суспільне і професійне ізолювання було важким випробуванням, але він не відмовився від своїх принципів. Дисидентський рух, який зародився в СРСР у 1960-1970-х роках, був відповіддю на систематичні репресії, цензуру та утиски національної культури й мови, особливо в Україні.

В. Стус став однією з ключових постатей цього руху, відкрито виступаючи проти русифікації та політики національної асиміляції, яку проводила радянська влада. Дисиденти виступали за збереження національної

ідентичності, права людини та свободу слова, незважаючи на постійний тиск та репресії. Основою дисидентського руху в Україні стала боротьба за права української мови та культури, які піддавалися русифікації. Радянська влада систематично впроваджувала російську мову в освітні установи, ЗМІ та державну адміністрацію, що призводило до витіснення української мови з багатьох сфер життя. Дисиденти намагалися захистити культурні надбання народу, вимагаючи права на викладання та публікації українською мовою, а також право на відродження історичних пам'яток та української культурної спадщини.

В. Стус активно долучився до дисидентського руху після того, як у 1965 році став свідком арештів української інтелігенції. Він відкрито протестував проти цих арештів, що стало його першим значущим актом громадської непокори. Дисиденти організовували акції протесту, писали листи на захист репресованих і поширювали заборонену літературу через самвидав – нелегальні видавництва, які поширювали твори поза контролем цензури.

Дисиденти намагалися використовувати всі можливі методи для боротьби з тоталітарною системою, включно з написанням відкритих листів і звернень до міжнародної спільноти.

В. Стус неодноразово звертався до світових правозахисних організацій, зокрема до ООН, з метою привернути увагу до репресій в Україні. Його вірші, попри заборону на публікацію в СРСР, передавалися за кордон і перекладалися іншими мовами, що зробило його символом боротьби за свободу слова і прав людини [20, с. 90].

У передмові «Двоє слів читачеві» митець висловлює своє творче і особистісне кредо: «І думка така: поет повинен бути людиною. Такою, що повна любові, долає природне почуття зненависті, звільнюється від неї, як од скверни. Поет – це людина. Насамперед. А людина – це, насамперед, добродій. Якби було краще жити, я б віршів не писав, а – робив би коло землі. Ще зневажаю політиків. Ще – ціную здатність чесно померти. Це більше за версифікаційні вправи!

Один з найкращих друзів – Сковорода» [49 , с. 6].

Ці слова є концентрацією світоглядного ідеалу поета, який сповідує гуманістичні цінності, поезію розуміє як спосіб боротьби за краще життя й цінує чесно прожите життя і смерть.

1.3. Поетичні збірки «Зимові дерева», «Палімпсести»: місце у творчості поета та українському літературному процесі періоду радянщини

Серед значущих доробків В. Стуса особливо виділяють дві збірки – «Зимові дерева» й «Палімпсести», які не лише передають власні, внутрішні переживання поета, а й займають вагоме місце в українській літературі.

Відомо, що збірка «Зимові дерева» існує у двох редакціях. Ранню, в основі якої лежала третя частина збірки «Круговерть», В. Стус здав до видавництва «Молодь» 12 травня 1968 року. Попри те, що поета в цей час майже не друкували, збірку було включено у видавничий план і розпочато підготовку до друку [66].

Рецензував збірку Іван Драч і висловив авторові ряд зауважень щодо компонування поезій у збірці. Зокрема, відомий поет пропонував перекомпонувати окремі розділи книжки «на суто естетичних засадах», відзначав нерівність «солдатського циклу» (значною мірою скороченого В.Стусом в останній редакції книжки). В. Стус прислухався до конструктивних порад і змінив композицію збірки. Компонування збірки було завершено у 1970 році. Вона розпочиналася авторською предемовою «Двоє слів читачеві», а замість шести циклів збірка стала включати три розділи [66].

Є. Сверстюк так описав враження від книги: «У його збірці «Зимові дерева» кожен рядок пронизаний зимовим холодом, але за цією кригою видно жагу до життя і непохитну віру у весну» [66].

Збірка була опублікована в 1970 році в Брюсселі (Бельгія), завдяки допомозі української діаспори. До видання збірки долучився відомий український поет-емігрант Яр Славутич, із нагоди видання якої зауважив: «Збірка «Зимові дерева» вражає своєю символікою: це поезія про зиму не тільки в природі, але й у серцях людей, що живуть у світі без свободи» [66].

Рукописи збірки були передані через друзів Стуса за кордон. Передання цих рукописів було досить складною справою, оскільки поет постійно перебував під наглядом КДБ. Після публікації збірка викликала неабиякий інтерес у західної публіки, з'явилося багато перекладів англійською, французькою та німецькою мовами. Завдяки цьому критики змогли високо оцінити поезії.

Так, Джордж Лібман відзначав: «Стус є одним із найсильніших голосів Східної Європи, який через свою поезію кидає виклик тоталітаризму. Його вірші – це як промінь світла в мороці радянської системи» [66].

Збірку «Палімпсести» світ побачив вже після смерті митця, вона вийшла у Нью Йорку, в 1986 році. Також збірка була видана в Лондоні в 1970 році. Крім того збірки намагалися опублікувати в багатьох Європейських містах, завдяки українській діаспорі це стало можливо. В свою чергу діаспора намагалася організовувати літературні вечори та окремі дні, коли вшановували пам'ять В. Стуса. Звичайно, в Радянському Союзі вона б не змогла побачити світ, бо мала суто антирадянський зміст. Такої сміливості, такої впертості і такої віри, мабуть, не мав ніхто на пост-українському просторі. А найголовніше, він вірив у те, що робив і це додавало йому наснаги.

Зрозуміло, що реакція системи на збірку була однозначно негативною.

Назва пов'язана з поняттям «палімпсест» – стертими пергаментами, на яких написано новий текст.

Реакція в світі була шаленою. Європейські критики одразу відзначили, що поезія В. Стуса належить до найкращих світових зразків у літературі, присвячених темі боротьби за свободу та гідність.

Ю. Шевельов зазначав: «Як зроблено й систематично робиться з поезіями Шевченка, можна розхапати рядки Стуса на всілякі й навіть взаємозаперечні політичні програми. Але суть не в цьому, і поезія лежить далеко від цього. Суть у знайденні себе в світі шпиків, сексотів, стукачів, колючих дротів і знелюднення. Знайдення себе – це знайдення української людини» [57, с.1047].

Після виходу збірки, міжнародна спільнота побачила в Стусові не лише поета, а й правозахисника, який в особистому та творчому житті намагається протистояти тоталітарному режимові.

Після розповсюдження збірки у світі почали проходити різні акції у підтримку В. Стуса та поетів-дисидентів, для того, щоб привернути більше уваги до долі цих людей.

Українськими літературознавцями було написано чимало рецензій, статей та відгуків, ось найвідоміші з них:

- Юрій Шевельов. Трунок і трутизна. Про «Палімпсести» Василя Стуса;
- Марко Павлишин. Квадратура круга: пролегомени до оцінки Василя Стуса;
- Галина Яструбецька. Концепція збірки «Палімпсести» В. Стуса.

Сьогодні збірка залишається на п'єдесталі української літератури та користується великою популярністю. У час російсько-української війни поезія митця є особливо актуальною.

Ю. Шевельов талановито передбачив долю творів В. Стуса: «Минуть десятиліття. Не буде образу В. Стуса як особи, не буде його розпинателів, не буде його теперішніх критиків. Дисидентство вивчатимуть у школах з нудних підручників історії і історії літератури, і школярі потай позіхатимуть під

розповідь учителя про в'язниці і смерть Стуса, як сьогодні вони позіхають, слухаючи про каторжні роки Грабовського. Будуть інші проблеми і інші злоби дня. Але надовго лишиться універсальне, майстерне і щире в поезії Стуса». [57, с.1075].

Р. Семків зазначає : «Попри катастрофічні обставини, він таки багато встиг – п'ять збірок «Круговерть» (1965), «Зимові дерева» (1970), «Веселий цвинтар» (1971), «Час творчості» (1972), «Палімпсести» (1986), ще трохи перекладів та літературознавчих статей. Особливо вражає інтенсивність його творчості, якщо враховувати, що вірші, писані в ув'язненні на дрібних шматочках паперу, потім вкрай складно було передати назовні [40, с. 545].

Висновки до першого розділу

Отже, в першому розділі було досліджено ключові аспекти формування поетичного світогляду Василя Стуса, його життєвий і творчий шлях у контексті політичної та соціальної ситуації в Україні середини ХХ століття. Аналіз показав, що родинне та етнокультурне середовище, в якому зростав В. Стус, відіграло визначну роль у формуванні його національної свідомості та моральних принципів. Поглиблений вплив традицій, мови та історичної пам'яті, збережений у родинному вихованні, став основою для його майбутньої боротьби за свободу та незалежність України.

Політична ситуація в Україні, зокрема репресії радянської влади, русифікація та придушення національної ідентичності, значно вплинули на творчість В. Стуса. Його поезія відображає національний біль і страждання українського народу, зумовлені колоніальним гнітом, але водночас наповнена духом опору та вірою у відродження України.

Попри катастрофічні обставини життя, ув'язнення, відсутність елементарних умов для творчості, поет багато встиг. Він автор п'яти збірок: «Круговерть» (1965), «Зимові дерева» (1970), «Веселий цвинтар» (1971), «Час

творчості» (1972), «Палімпсести» (1986); перекладів та літературознавчих статей.

Одними з найяскравіших із погляду відображення долі України, на нашу думку, є збірки «Зимові дерева» й «Палімпсести».

РОЗДІЛ 2. ОСМИСЛЕННЯ ДОЛІ УКРАЇНИ В ПОЕТИЧНИХ ЗБІРКАХ ВАСИЛЯ СТУСА «ЗИМОВІ ДЕРЕВА», «ПАЛІМПСЕСТИ»

2.1. Образ України як символ страждання й надії в поетичній збірці «Зимові дерева»

Тема репресій і колоніального гніту є однією з центральних у поетичній творчості В. Стуса. У збірці «Зимові дерева» Україна постає як символ нації, що зазнала тривалих поневірянь та страждань під гнітом колоніальної імперії. В. Стус, як поет-дисидент, виразно відображав у своїх віршах історичну долю України, показуючи її через образ пригніченої, але незламної країни, яка протягом століть намагалася зберегти свою ідентичність та незалежність. У його поезії Україна постає не лише як фізична територія, а передусім як духовний простір, де перехрещуються біль і страждання людей, що зазнали утисків і переслідувань. Репресії, що торкнулися мільйонів українців у ХХ столітті, зокрема політичні чистки, колективізація, голодомор і радянська політика русифікації, відображені в його поетичному спадку.

У поезії «Сто років як сконала Січ» автор змальовує трагічну картину життя українського народу після зруйнування Січі царицею Катериною. Написаний у 1963 році, вірш досить сміливо і об'єктивно відображає стан (історичний, політичний, психологічний) українця в межах російської імперії. За настроєм твір близький до поеми «Сон» Т. Шевченка : Сибір, муки таврованих російською владою невинних людей, мотив пекла на землі асоціативно спрямовують читача до відомої поезії Кобзаря:

*Сто років як сконала Січ.
Сибір. І соловецькі келії.
І глупа облягає ніч
пекельний край і крик пекельний.
Сто років мучених надій,
і сподівань, і вір, і крові*

*синів, що за любов тавровані,
сто серць, як сто палахкотінь* [49, с. 18-20].

Близьким до шевченкового є образ України, поневоленої московією.

Інтертекстуально пов'язаний твір із посланням Т. Шевченка «І мертвим, і живим...»: яскравими є образи земляків-перевертнів, які через тривале перебування у рабстві, набувають рис невільника та не лише втрачають ознаки національної приналежності, а й елементарні моральні основи, забувають про рідну матір (Україну), служачи ворогам:

*Та виростають з личаків,
із шаровар, з курної хати
раби зростають до синів
своїї України-матері* [49, с. 18-19].

Попри усвідомлення трагічної долі батьківщини, історичних витоків сучасного стану України, поет висловлює оптимістичний погляд на її майбутнє. Пророчі слова близькі за силою і потугою до крилатих висловів Т. Шевченка («Заповіт», «Кавказ», «Сон») та І. Франка (пролог до поеми «Мойсей»), впевнених у настанні Господньої справедливості, подоланні українським народом вікового підступного ворога. Україна підніметься на боротьбу і обов'язково переможе, звільниться від російського іга:

*Ти вже не згинеш, ти двожилава,
земля, рабована віками,
і не скарать тебе душителям
сибірами і соловками.
Ти ще виболюєшся болем,
ти ще роздерта на шматки,
та вже, крута і непокірна,
ти випросталася для волі,
ти гнівом виросла. Тепер
не матимеш од нього спокою,
йому ж рости і рости, допоки*

*не упадуть тюремні двері.
І радісним буремним громом
спадають з неба блискавиці,
Тарасові провісні птиці –
слова шугають над Дніпром [49, с. 18-19].*

Поезія «Не можу я без посмішки Івана», присвячено викриттю тоталітарної системи тиску на творчу особистість. Арешт поета Івана Світличного, близького друга В. Стуса, став приводом для роздумів автора про долю талановитої людини в межах країни-в'яниці. Система доносів, арештів, убивств мислячих, вільнолюбивих українців виписана досить детально:

*Не можу я без посмішки Івана
оцю сльотаву зиму пережить.
В проваллях ночі, коли Київ спить,
а друга десь оббріхують старанно,
склепить очей не можу ні на мить,
він як зоря проміниться з туману,
але мовчить, мовчить, мовчить, мовчить [49, с. 20].*

Ліричний герой картає себе за те, що не зміг запобігти цій біді товариша. Відчувається, з якою любов'ю й повагою автор ставиться до друга, звертаючись: «Вусате сонечко моє», «Іваночку», «доброокий»:

*1) Ні словом не озветься. Ані пари
із уст. Вусате сонечко моє!
Несуть тобі три царіє со дари
скапарене озлоблення своє.
Іваночку! Ти чуєш, доброокий?
їй-бо, не знаю, що я зле зробив.
Чого ж бо й досі твій поріг високий
ані відчув, ані переступив.*

2) Коли тебе, коханий, покарають –

куди втечу від сорому й ганьби? [49, с. 21].

Добре розуміючи сутність країни-в'язниці, поет передчуває подальшу власну долю, яка судилася всім талановитим цілісним особистостям:

*Моє ж досьє, велике, як майбутнє,
напевне, пропустив котрийсь із трутнів* [49, с. 21].

Образ України змальовано досить об'єктивно. З одного погляду це знедолений, окрадений край, що перебуває в ярмі: «окравши край, окрали спокій мій, / лишивши гнів ропавий і кривавий / і право – надриватися в ярмі», з іншого – це край, у якому чимало людей, які «поки без сил, без мужності, без прав /запомогти, зарадити, вступитись, / стражденного в нещасті прихистить і зважитись боротися, щоб жити, /і зважитись померти, аби жити?..» [49, с. 21].

Ключовим для розуміння образу України в цьому творі є вислів, що завершує вірш:

*Коли тебе, коханий, покарають –
куди втечу від сорому й ганьби?
Тоді прости, прощай, проклятий краю,
Вітчизно боягузів і убивць* [49, с. 21].

Україна для поета – улюблена і одночасно проклята земля. Улюблена, бо тут народився, зростав, тут увібрав в себе поезію Шевченка, Франка, пізнав силу творчості і дружби; а проклята, бо терпить рабство, бо мовчить, не може захистити найкращих своїх синів.

У поезії «Звірлом вити, горілку пити...» автор продовжує тему рабського існування українців в межах тоталітарної системи країни-окупанта. Поет засуджує вірнопідданство, втрату історичної пам'яті, національну меншовартість, які свідчать про втрату найкращих рис національного характеру, примирення зі станом раба:

*Звірлом вити, горілку пити – і не чаркою, поставцем,
і добі підставляти спите вірнопідданого лице.*

*І не рюмсати на поріддя, коли твої гайдамацький рід
ріжуть линвами на обіддя кілька сот божевільних літ
І не бештати, пане-брате, а триматися на землі!
Нею б до печінок пропахнути, в ґрунт вгрузаючи по коліна.
А щоб звикнути – остудити, закропити у крик, у кров,
заперіщить вишневим віттям віком викрадену любов.
І з ордою під дикі галаси прорешечуватись гробами,
раз жене нас ненатля сказу по роках, по віках, по горбах!*

[49, с. 21].

У поезії «Останній лист Довженка» крізь призму внутрішнього світу героя твору – видатного українського письменника, режисера передано відчуття талановитої особистості, яка не може вільно творити в межах тоталітарної системи. З біографії митця знаємо, що він у останні роки життя був в неофіційному ув'язненні, змушений був жити в Москві, не мав можливості жити і творити в українських вимірах свого таланту. Після критики Й. Сталіном кіноповісті О. Довженка «Україна в огні» митцеві було заборонено в Україну. Із 1943 до 1951 роки письменник, який завжди глибоко переживав історичну кривду, завдану рідному народові, був виключений з усіх спілок, вигнаний з батьківщини, відірваний від батьківської землі. Письменник так і помирає на чужині.

Про це твір В. Стуса: про необхідність мовчати, коли хочеться кричати; про стримування національних почуттів, любові до рідної землі,

*Прозаїки, поети, патріоти!
Давно опазурились солов'ї,
одзьобились на нашій Україні.
А як не чути їх? Немає сил.
Столичний гамір заважкий мені.
І хочу вже на затишок, і, може,
на спокій хочеться на придеснянський,
і хочеться на мій селянський край.*

Пустіть мене до себе. Поможіть мені востаннє розтроюдить рану, побачити Дніпро, води востаннє у пригірш, із криниці зачерпнуть. Нехай гризуть дніпрові гострі кручі моє зболіле серце. Хай гудуть чернігівські просмолені ліси. Пустіть мене в просмолене дитинство. Бо кожну ніч порипують бори, і ладаном мені живиця пахне, і дерева, як тіні предковічні, мене до себе кличуть і зовуть. Пустіть мене у молодість мою [49, с. 21].

Доля митця близька В. Стусові, який так само гостро відчуває загубленість української людини в межах радянської імперії. Відірваний від батьківщини, він самотній і нещасливий:

Пустіть поглянути. Пустіть хоч краєм, хоч крихіткою ока ухопить прогірклу землю. Звіхолили сні мій день, і ніч мою, й життя прожите. Пустіть мене до мене. Поможіть ввібрать в голодні очі край полинний і заховать на смерть. Пустіть мене – прозаїки, поети, патріоти [49, с. 21].

Поет передчуває власну долю: він помре далеко від рідної землі. Лексеми *прозаїки, поети, патріоти* мають негативну конотацію, адже позначають псевдопатріотів, які, на догоду діючій владі, кон'юнктурі готові знищити справжній талант.

У поезії «Гайдамацьке», спираючись на традиційні мотиви історичних, ліричних народних пісень про смерть вояка, поет осмислює проблему долі українця, який, жертвуючи власним життям, іде до кінця заради високих ідеалів. Мотив смерті козака – найтрагічніший у народній пісенності. Образ ворона, який чекає смерті вояка, щоб виклювати очі, рознести в різні боки шматки тіла, традиційно асоціюється в народній свідомості з темою самотньої смерті далеко від рідного дому:

Мій вороне, пророче

мій, несамовито-синій вороне мій,

мій фіолетово-сухий, мій вижарений у віках,

у курних степах, по кураях, по рідних селах, по містах,

чужих містах – ти тах і кляк і однокрило ріс угору.

Мій ворон, крила розведи і не ціди крізь темінь літ

свій фосфорований вогонь – не залякаєш в сні цвинтарному:

хай я поранений – дарма. Впаду – та не кажи амінь.

Мені зарано ще амінь казати. Так, іще зарано мені [49, с. 21].

Попри трагізм ситуації, ліричний герой бореться зі смертю, стоїчно витримує біль і вірить у недаремність власної боротьби. Це боротьба заради України, яку він безмежно любить, марить вітрами і степами, тому сподівається на щасливу долю:

*Я з вітром вирвусь – і на степ. Я й непритомний утечу
межи очей, пожежі брів, осклілими глухими шкельцями.*

*Я вже на волі, раз почув, як в полі бродить круглий шурхіт
молочаїв, суріп і грициків і стежка геть до лісу стелеться.*

*Ти думаєш – уже піймав? Що, може, очі зав'язав,
геть голову забрив мою, у москалі віддав навіки-віків?*

А я дремену й не верну і обмину і згадку й засідку.

Перехова мене байрак, допоки день як день не виткається.

А крикне пугач уночі – і хлопці виринуть спочилі,

і на Летичів подамось, перегородим шлях як греблею,

*наскочить пан – то і жупан, і гаманець – кріпацький чини –
 все видерем, йому ж залишимо лиш грішну душу й слово тепле.
 Тож, чорний вороне, замовч і головоньки не мороч,
 бо так накрядеш – що аби уже й добрався б до товариша...
 а десь самотній упаду, а вмру – ніхто й не стулить очі...
 А то – ще й хворим підберуть – і на Сибір відправлять марш
 [49, с. 21].*

Мотив самотності, використання топосу Сибіру, тема гайдамаччини відсилають читача до творів Т. Шевченка, які презентують цілісні картини тяжкого життя та світовідчуття українця в межах російської імперії. Ідея невмирущості духу народного спротиву, необхідності повстання проти тиранії – провідні у творі.

Отже, збірка «Зимові дерева» презентує образ України в історичному вимірі : автор змальовує трагічну картину життя українського народу після зруйнування Січі царицею Катериною, відображає стан загубленості української людини в межах радянської імперії, викриває сутність тоталітарної системи, яка знищує творчу особистість, указує на негативні сторони національного характеру українців. Попри усвідомлення трагічної долі батьківщини, історичних витоків сучасного стану України, поет висловлює оптимістичний погляд на її майбутнє.

2.2. Доля України в поетичній збірці «Палімпсести»

Ю. Шевельов у відомому дослідженні «Трунок і трутизна (Про «Палімпсести» Василя Стуса» відзначає тісний зв'язок творчості митця долею України: «<...> тема і ідея України проходить крізь усі поетичні збірки. Чи поет каже про свою дружину й сина, про себе, свою самоту й німоту, про драти Мордовії чи сопки Колими, про життя і смерть, – завжди і скрізь, названа чи неї названа, стоїть за цим постать утраченої батьківщини, – і в пляні особистому утраченої, і в пляні національному. Україна – це трунок, що

сп'яняє поета й робить його одержимим, і це трутизна, що вбиває його тіло і веде до загибелі –

*За стодолями вітчизна,
перестрашене пташа,
то мій трунок і трутизни,
нею витліла душа. –*

трутизна ще й тому, що країна і народ торуєні тим, що інший поет-в'язень і засланець називає московською блекотою» [54, с. 1040].

На думку дослідника, образ України – один із ключових у творчості поета. Аналізуючи результати творчого осмислення митцем цього образу, науковець зазначає: «У дусі Шевченківсько-романтичної традиції Україна це рай, але рай сплюндрований. Звідси образ України протистоїть образам тюрми-Колими, доповнює їх і – через факт сплюндрованості – зливається з ними. Мовчазна передумова використання образу України в поезіях «Палімпсестів», є те, що виповнення цього образу читачам відоме не менше, ніж авторові. Тому образ не конче потребує розгортання, він може бути даний натяком, самою згадкою, часто суто пейзажною:

*Гойдання лип гуде золотокаре,
соснова жалоц, урочистість глиць
і присмеркові розсипи суніць,
і в погарі спочили крутояри.*

Частіше Україна – конденсація історії, загальна концепція якої іде від «Історії Русів», найімовірніше через поезію Шевченка: козацька романтика, козацька героїка, чумаки, самі постаті Шевченка й Максимовича:

*Сюди ми йшли – Займаницину обсісти,
козацькими кістками облягти, –*

і дальша доба:

*Стенаються в герці скажені сини України,
той з ордами ходить, а той накликає Москву,*

*заллялися кров'ю всі очі пророчі. З руїни
вже мати не встане – розкинула руки в рову» [54, с. 1055-
1056].*

Р. Семків, підтримуючи позицію відомого літературознавця також наголошує на значимості теми України в названій збірці: «Звісно, Шерех був правий, коли в своїй статті «Трунок і трутизна, аналізуючи збірку «Палімпсести», сказав, що «тема і ідея України проходить крізь усі поетичні збірки»: це так, проте поет завжди згадує Батьківщину в цілім плетиві метафор, через що образ не має й тіні публіцистичності й набуває значення глибокого філософського концепту:

*Станьте над небом урочим, харони,
тулиться лоно до білого лона
в сотні громів гримтять солов'ї.
Перелетіть мене, перелетіть
Через дроти, паркани і горожі,
О, Україно, до смертного дрожу
чую тополя твоя шелестить [40, с. 544]. (Підкреслення
наше – А. Р.).*

У багатьох віршах, що належать до збірки, В. Стус звертається до теми репресій, що стали складовою історичної долі українців. У поезії «Як добре те, що смерті не боюсь я» автор утверджує думку про недаремність жертви, яку приносять борці за свободу, оскільки особиста і національна гідність варті того, щоб їх відстоювати попри все. У творі йдеться про психологічний стан людини, яка піднялася над почуттям самозбереження і наважилася гідно іти до кінця свого життєвого шляху, не втрачаючи ознак духовності і моральності:

*Як добре те, що смерті не боюсь я
і не питаю, чи тяжкий мій хрест.
Що вам, богове, низько не клонюся
в передчутті недовідомих верств.*

*Що жив-любив і не набрався скверни,
ненависті, прокльону, каяття.*

Цей шлях нелегкий. Ліричний герой так само, як інші хотів би жити щасливо, спокійно. Проте, в умовах несправедливості, гніту та підлості жити так, наче нічого не відбувається, схилитися перед катами й нікчемами, означає зраду собі.

У творі звучить пророча думка про те, що колись стоїчне життя і творчість митця будуть гідно оцінені, а смерть за національні ідеали не буде даремною. Тому слід бути чесним із собою і власним народом до кінця:

*Народе мій, до тебе я ще верну,
і в смерті обернуся до життя
своїм стражденним і незлим обличчям,
як син, тобі доземно поклонюсь
і чесно гляну в чесні твої вічі,
і чесними сльозами обіллюсь.
Так хочеться пожити хоч годинку,
коли моя розів'ється біда.
Хай прийдуть в гості Леся Українка,
Франко, Шевченко і Сковорода.
Та вже! Мовчи! Заблуканий у пущі,
уже не ремствуй, позирай у глиб,
у суще, що розпукнеться в грядуще
і ружею завітне коло шиб [49, с. 345].*

Герой поезії розуміє свою долю як продовження довгого шляху боротьби українців за свободу, де загибель в ім'я правди та справедливості стає моральною перемогою.

Відображення проблем, пов'язаних з колоніальним гнітом, є важливим аспектом проблематики поезії В. Стуса. Автор відображає історичну долю України як частини імперії – спочатку Російської, а потім Радянської. Він неодноразово звертається до теми колонізації, не лише політичної, але й

духовної, змалювання умов, коли націю позбавляють її мови, культури та історії.

В. Стус постійно говорить про русифікацію як один із найбільших злочинів радянського режиму щодо українського народу. У вірші «За літописом Самовидця» поет звертається до історичних подій, зокрема часів Руїни, коли Україна переживала тяжкі випробування після знищення автономії та самостійності. У цьому творі В. Стус проводить паралель між історичними подіями минулого і сучасними подіями свого часу, показуючи, що колоніальний гніт та національні страждання тривають:

*На грудях в тебе не хреста –
Вінець терновий, Україно.
Від ран в лице твоє кривавиться земля.
За літописом Самовидця
Ти змучена доценту видиш,
Як навісніє московит
І западає у скажений шал,
А степ, як море, грає криком... [49, с. 135].*

Образ України асоціативно пов'язаний із образом розіп'ятого Христа, закривавленого, з терновим вінцем на чолі. Так поет розуміє стан перебування батьківщини в межах радянської імперії.

Поет у своїх творах наголошує на духовній силі України, яка, хоч і переживає великі страждання, залишається незламною. У його віршах часто присутні образи самопожертви та боротьби, які символізують прагнення українців до свободи. Для В. Стуса важливим було те, що, незважаючи на зовнішній тиск і насильство, Україна завжди зберігала свій внутрішній, духовний потенціал. У вірші «Терпи, терпи – терпець тебе шліфує» автор звертається до мотиву терпіння як форми опору, що є своєрідним символом національної долі України. Тут знову прослідковується паралель між особистими стражданнями поета і колективними випробуваннями його народу:

*Терпи, терпи – терпець тебе шліфує,
 Сталить твій дух – отожд терпи, терпи.
 Ніхто тебе не зрадить, не обдурить,
 Не обпече злорадністю журби [49, с. 135].*

Слід зазначити, що тема терпіння в названому творі не є суголосною терпінню як знаку покори перед ворогом. Це терпіння, яке шліфує дух, не дозволяє скоритися і дає сили на подальшу боротьбу. Це терпіння як знак усвідомлення своєї місії, свого шляху, котрий передбачає страждання.

Образ України в поезії В. Стуса виступає символом національного страждання. Змалювання історичної долі батьківщини переплітається з особистими стражданнями поета, створюючи символічний образ нації, що переживає глибокі випробування, але не втрачає надії на краще майбутнє.

Мотиви самотності та ізоляції України у віршах збірки «Палімпсести» посідають важливе місце, відображаючи глибокі переживання поета щодо долі своєї Батьківщини. Україна постає як нація, ізольована не лише від зовнішнього світу, але й від власної свободи та культурної самобутності.

У вірші «Господи, гніву пречистого» відчуття ізоляції та самотності передається через індивідуальне страждання, яке стає алегорією для національного болю. Автор говорить про самотність як неминучу реальність:

*Господи, гніву пречистого
 благаю – не май за зле.
 Де не стоятиму – вистою.
 Спасибі за те, що мале [49, с. 135].*

Самотність і ізоляція – це не просто особисті переживання поета, але й віддзеркалення становища України, яка, перебуваючи під владою тоталітарного режиму, відчуває себе відторгнутою та забутою світом.

Оксана Забужко вважає, що самотність Стуса, презентована в його творчості, символічно відображає й долю всієї країни: «Самотність Стуса – це самотність його покоління, самотність народу, що втратив не лише свободу, а й право бути почутим» [66].

Слід відзначити, що в творчості В. Стуса образ України виступає не лише як символ страждання, але й як джерело духовного відродження, що пов'язане з національною ідеєю. Поет переконаний у тому, що справжнє визволення України можливе лише через повернення до національних цінностей, відродження культури та самоусвідомлення народу. Духовне відродження для поета – це процес пробудження національної свідомості, коли кожен українець усвідомлює своє коріння, історію і роль у майбутньому держави.

У вірші «На колимськiм морозі калина» поет зображує образ калини як символ духовного і національного відродження. Незважаючи на суворі умови (мороз, тюрма, безгоміння, безлюддя), калина продовжує жити. Традиційно закодована символіка калини – Україна. Споглядання калини на Колимі призводить героя твору до філософського усвідомлення можливостей відчувати енергетику рідної землі навіть на великій відстані, в неможливих умовах:

*На колимськiм морозі калина
зацвітає рудими слізьми.
Неосяжна осонцена днина,
і собором дзвінком Україна
написалась на мурах тюрми.
Безгоміння, безлюддя довкола,
тільки сонце і простір, і сніг.
І котилося куль-покотьюлом
моє серце в ведмежий барліг.
І зголілі модрини кричали,
тонко олень писався в імлі,
і зійшлися кінці і начала
на оцій чужинецькій землі [49, с. 319].*

Ця калина також нагадує про стійкість української нації, яка, навіть у найтяжчі моменти історії, не втрачала віри у свої сили.

Оксана Забужко зауважує: «Стус не лише боровся за національну ідею, він робив її невіддільною частиною свого духовного буття» [66].

Духовне відродження через національну ідею, за В. Стусом, – це не лише відновлення державності, а й глибоке внутрішнє перетворення, коли кожна людина розуміє своє місце у боротьбі за майбутнє своєї країни.

Поезія «Яка нестерпна рідна чужина» презентує болючі роздуми автора про те, якою є сьогодні його батьківщина (*погар раю, храм, зазналий скверни*). Оксиморон «рідна чужина» вміщує багато значень. Це діагноз батьківщини, яка втратила свою сутність, власну природу, питому мову, свій «чар».

Біль поета передано за допомогою надзвичайних метафор: «три скрики барв», «три скрики божевіль»:

*Яка нестерпна рідна чужина,
цей погар раю, храм, зазналий скверни!
Ти повернувся, але край – не верне:
йому за трумну пітьма кам'яна.
Як тяжко нагодитись і піти,
тамуючи скупі сльози образи,
радійте, лицеміри й богомази,
що рідний край – то царство німоти.
Та сам я єсм! І є грудний мій біль,
і є сльоза, що наскрізь пропікає
камінний мур, де квітка процвітає
в три скрики барв, три скрики божевіль!
Обрушилась душа твоя отут,
твоїх грудей не стало половини,
бо чезне чар твоєї Батьківщини,
а хоре серце чорний смокче спрут [49].*

Провідний настрій твору – трагічний. Проте, теза «Та сам я єсм» утворює ідею боротьби до самого кінця, навіть наодинці, проти всього світу. Мотив сльози, що пропікає камінний мур, близький до поезії Лесі Українки «Contra

спет спего!»: *«Буду сіять квітки на морозі,/ Буду лить на них сльози гіркі. /І від сліз тих гарячих розтане / Та кора льодовая, міцна,/ Може, квіти зійдуть – і настане /Ще й для мене весела весна».*

У поезії збірки Україна постає як «зрадлива, зраджена Вітчизна», «земле втрачена», «у білій стужі серце України». Поет відчуває свою долю як таку, що судилася всім українцям:

*Усім нам смерть судилася зарання,
бо калинова кров – така ж крута,
вона така ж терпка, як в наших жилах.
У сивій завірюсі голосінь
ці грона болю, що падуть в глибінь,
безсмертною бідною окошились [49].*

Така констатація реального стану України свідчить про глибоку любов поета до рідної землі, визначає шлях до подальшої боротьби.

Також провідною темою збірки є відповідальність особистості перед нацією, підкреслюючи, що відродження нації починається з кожного її представника.

Образ України у творчості В. Стуса є не лише втіленням національного болю, але й символом сили, що надає людині можливість витримати будь-які випробування. Поет бачить Україну як духовну основу, що допомагає вистояти у часи поневірян і пригноблення. Україна для В. Стуса – це джерело невичерпної внутрішньої енергії, яка дає надію на краще майбутнє.

Так образ України для поета є символом не лише страждань, але й відродження, сили і надії. Його поезія закликає до духовного оновлення через національну ідею і підкреслює, що внутрішня сила нації здатна привести до свободи та незалежності.

Отже, у збірці «Палімпсести» В. Стус звертається до ідеї відродження української культури та мови як основи національного самовизначення. Для

нього боротьба за мову та культуру – це не просто прагнення до збереження спадщини, а спосіб зберегти національну ідентичність в умовах колоніального гніту. Поет, перебуваючи в умовах суворого політичного тиску, бачив в українській мові та культурі духовну силу, яка здатна протистояти русифікації та знищенню.

Як підкреслює літературознавець М. Коцюбинська: «Для Стуса відродження мови – це відновлення прав на власне минуле, як і на майбутнє. Мова стає інструментом звільнення від колоніальних пут» [66].

У «Палімпсестах» В. Стус майстерно поєднує ідеї відродження української культури та мови з важливістю історичної пам'яті у формуванні національної ідентичності, показуючи, що боротьба за культуру та історію є боротьбою за майбутнє нації.

Образ борця за свободу в поезії В. Стуса у збірці «Палімпсести» виступає центральним мотивом, який символізує готовність жертвувати собою заради вищих ідеалів національної незалежності та правди.

Михайло Наєнко стверджує: «Стусова концепція борця за свободу будується на парадоксі: чим важче йому стає в умовах тоталітаризму, тим сильніше він морально і духовно зростає» [66].

Борець за свободу, в розумінні поета, – це не просто політичний активіст чи дисидент, а духовно зріла особистість, яка, навіть перед обличчям невдач і репресій, зберігає вірність своїм ідеалам.

І. Дзюба, відомий український письменник і громадський діяч, характеризує постать В. Стуса, зазначив: «Василь Стус був тією людиною, яка своєю творчістю і життям показала, що свобода – це не тільки право, але й обов'язок кожного захищати своє місце у світі, свою культуру і мову, навіть якщо це коштує життя» [66].

Висновки до другого розділу

У результаті аналізу програмових творів поетичних збірок Василя Стуса «Зимові дерева» й «Палімпсести» ми дійшли таких висновків:

1. Проблему трагічної долі України в умовах тоталітарного режиму відображено за допомогою мотивів страждання, самотності та національної боротьби.
2. Поезія В. Стуса насичена образами, що символізують національну ідентичність, духовну силу та незламність українського народу. Мотиви боротьби за свободу, самопожертви й стійкості є центральними для його творчості та глибоко резонують з історичними подіями в Україні.
3. У збірці «Зимові дерева» Україна зображується як символ національних страждань, але водночас як джерело надії та сили. Поет підкреслює, що через внутрішнє відродження, збереження національної ідентичності та культури можна знайти шлях до визволення.
4. У збірці «Палімпсести» тема боротьби за незалежність набуває ще більшої актуальності, де поет звертається до історичної пам'яті й культурної спадщини як до основи для відродження національної свідомості.
5. Аналіз творів дозволяє констатувати, що творчість В. Стуса є художньої презентацією центральних ідей дисидентського руху, в якому поет брав активну участь. Його вірші стали літературним маніфестом боротьби за права людини та національну незалежність, символом непохитності перед тоталітарною системою.
6. Твори В. Стуса виховують моральну відповідальність, громадянську свідомість і патріотизм, закликаючи до захисту культурної ідентичності та свободи.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТУСА В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ЛІТЕРАТУРИ

3.1. Аналіз чинних програм з української літератури

Аби визначити методичні можливості вивчення творчості В. Стуса в шкільному курсі літератури, ми звернулися до чинних програм із української літератури:

- Українська література : програма для ЗНЗ з українською мовою навчання, 10 – 11 класи. Рівень стандарту» / Авторський колектив: Р. В. Мовчан, С. Р. Молочко, Д. І. Дроздовський, Л. Т. Коваленко, А. М. Фасоля, В. І. Цимбалюк. Київ, 2017.
- Українська література, 10-11 класи (Профільний рівень) / Авторський колектив: Г. О. Усатенко, А. М. Фасоля, 2017), що призначена для вивчення української літератури в 10-11 класах загальноосвітніх навчальних закладів за суспільно-гуманітарним напрямом (профіль – філологічний).

За програмою рівня стандарту творчість Василя Стуса вивчається в 11 класі. На теми, пов'язані з творчістю митця, відведено 3 години. За три уроки вчителю треба опрацювати зі школярами такі теми:

1. Стоїчна українська поезія. Василь Стус. Поет як символ незламного духу, збереження люської гідності. Загальний огляд його життя й творчості (відчуження від світу, проблема вибору, стан трагічної самотності й активної дії, формування себе, атмосфера розтлінного духу тоталітарної системи). Узагальнені образи крізь призму індивідуальної долі.
2. Поезія В. Стуса – зразок «стоїчної» поезії у світовій ліриці («Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...», «Господи, гніву пречистого...»). Стан активної позиції ліричного героя.

Екзистенційна проблема вибору, віра в себе, надія на здолаття всіх перешкод. Упевненість у власному виборі. Приклад великої мужності й сили духу.

3. «Феномен доби (сходження на голгофу слави)» – філософсько-екзистенційний роздум про Митця в тоталітарному суспільстві.

Розділ «Теорія літератури» передбачає осмислення таких понять: *патріотична лірика, пейзажна лірика, філософська лірика.*

За програмою профільного рівня на теми, пов'язані з творчістю поета відведено 6 годин.

Тематика уроків:

1. В. Стус – український поет, перекладач, прозаїк, літературознавець, правозахисник. Один із найактивніших представників українського культурного руху шістдесятників. Загальний огляд творчості (відчуження від світу, проблема вибору, стан трагічної самотності й активної дії, формування себе; атмосфера розтлінного духу тоталітарної системи). Узагальнені образи крізь призму індивідуальної долі.

2. Поезія В. Стуса – взірць «стоїчної» поезії у світовій ліриці («Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...», «Господи, гніву пречистого...»). Екзистенційна (буттєва) проблема вибору, віра в себе, надія на здолаття всіх перешкод. Упевненість у своєму виборі («Як добре те, що смерті не боюсь я..»). Приклад великої мужності й сили духу («На колимським морозі», «Пам'яті Алли Горської»).

3. «Феномен доби (сходження на голгофу слави)» (оглядово) – філософсько-екзистенційний роздум про Митця у тоталітарному суспільстві. В. Стус про П. Тичини: «В історії світової літератури, мабуть, не знайдеться іншого такого прикладу, коли б поет віддав половину свого життя високій поезії, а половину – нещадній боротьбі зі своїм геніальним обдаруванням».

Розділ «Теорія літератури» передбачає осмислення таких понять: «стоїчна» поезія; екзистенціалізм (поглиблено).

Суспільний та мистецький контекст: *суспільний контекст* – погроми шістдесятників 12-14 січня 1972 року; політичні репресії, арешти і тюремні етапи Є. Сверстюка, В. Марченка, В. Чорновола, В. Овсієнка та інших. Смерть В. Стуса, О.Тихого та Ю. Литвина в таборах та «повернення» до Києва (перепоховання 19 листопада 1989).

Аналіз програм дозволяє зробити висновок про те, що творчість В.Стуса презентується в шкільному курсі літератури на належному рівні. Аналіз тематики та проблематики уроків, присвячених доробку поета, дає нам право говорити про можливість досягнення ідейного змісту творчості митця.

Доречним, на нашу думку, було б звернення до глибокого аналізу образу України в творчості В. Стуса.

3.2. Методичні можливості вивчення творчості В. Стуса в шкільному курсі літератури

Аналіз творчості В. Стуса вимагає глибокого і багатогранного підходу, оскільки його поезія не лише відображає художні особливості, а й включає в себе важливі історичні, соціальні й моральні аспекти. Твори поета дозволяють дослідникам і педагогам інтегрувати літературознавчий аналіз із міждисциплінарними підходами, що надає можливість більш цілісного розуміння його творчості.

Літературознавчий аналіз творчості В. Стуса базується на декількох ключових підходах, кожен з яких дозволяє виявити глибокі філософські, культурні та естетичні елементи його поезії.

1. Тематика та мотиви. Центральною темою в творчості В. Стуса є боротьба за свободу, людську гідність, особистий і національний біль.

Аналізуючи вірші, важливо звертати увагу на національні мотиви (образ України, патріотизм), мотиви страждання і самопожертви. Наприклад, у поезії «Господи, гніву пречистого» поет презентує мотив духовного опору і моральної сили.

2. Образна система та символіка. Важливим аспектом є аналіз образів, що часто повторюються в поезії В. Стуса: образи природи (земля, небо, калина), символи боротьби (хрест, терновий вінець). Символіка його віршів є потужним інструментом для передачі ідей опору та духовної незламності.

3. Стилiстичні особливості. Літературознавчий аналіз також включає дослідження мови і стилю поета. В. Стус використовує прості, але глибокі образи, риторичні питання, повтори і метафори. Аналіз таких стилістичних прийомів допомагає зрозуміти, як через лаконічність і стислість він передає емоційну напругу та глибину своїх думок.

4. Інтертекстуальність. Важливим методом аналізу є виявлення інтертекстуальних зв'язків у поезії В. Стуса. Його творчість часто співзвучна з творами Тараса Шевченка, Лесі Українки, а також зразками світової класики, такими як твори Франца Кафки, Рільке. Це дозволяє зрозуміти глибші філософські та літературні паралелі доробку митця.

Твори В. Стуса мають великий потенціал для інтеграції в міжпредметний контекст, оскільки вони відображають важливі історичні, культурні й етичні питання, що дає можливість викладачам поєднувати літературу з іншими дисциплінами:

1. Історичний контекст. Поезія В. Стуса тісно пов'язана з історичними подіями – репресіями, боротьбою за незалежність України, дисидентським рухом. Вивчення його творів у школі дозволяє інтегрувати уроки історії, де учні можуть досліджувати епоху радянського тоталітаризму, рух опору, політичні арешти та утиски інтелігенції. Це дозволяє учням не лише краще зрозуміти історію України, але й усвідомити роль інтелігенції у збереженні національних цінностей.

2. Культурний контекст. Творчість В. Стуса глибоко вкорінена в українській культурі та традиціях. Викладачі можуть використовувати його поезію для розгляду зв'язків між літературою і народною творчістю, фольклором, національною символікою (калини, хреста). Такі інтегровані уроки дозволяють учням побачити зв'язок між поезією та культурною спадщиною.

3. Етичний аспект. Поезія В. Стуса піднімає важливі етичні питання: самопожертва, свобода, гідність, вірність своїм переконанням. Ці теми можуть бути обговорені на уроках етики або виховних годинах, що дозволяє учням розвивати критичне мислення щодо моральних дилем, які поставали перед Стусом і багатьма іншими дисидентами.

М. Коцюбинська підкреслює важливість інтеграції творчості В. Стуса в міжпредметний контекст, зазначаючи, що поезія митця є живим прикладом того, як література, історія та етика зливаються в єдиному пориві моральної відповідальності перед нацією.

Отже, методичні аспекти аналізу творчості В. Стуса передбачають як літературознавчі підходи до роботи з текстом, так і міждисциплінарну інтеграцію, що дозволяє учням глибше зрозуміти не тільки художні цінності його творів, але й їхнє значення в історичному, культурному та етичному контекстах.

Вивчення творчості В. Стуса на уроках літератури є чудовою нагодою для впровадження інтерактивних методик, які сприяють активній участі учнів у навчальному процесі та формуванню глибокого розуміння поезії. Інтерактивні методи дозволяють зробити вивчення творчості В. Стуса більш динамічним, цікавим і залучити учнів до критичного осмислення його творів.

1. Дискусії. Одна з ефективних інтерактивних методик – проведення дискусій на основі віршів В. Стуса. Після аналізу вірша учні можуть обговорювати такі теми, як боротьба за свободу, моральні дилеми, патріотизм і самопожертва. Наприклад, обговорення теми самопожертви у вірші "Як

добре те, що смерті не боюсь я" дозволяє учням роздумувати над питаннями: що означає бути вірним своїм переконанням? Як В. Стус використовує символіку для передачі своїх ідей?

2. Проєктна робота. Проєктні завдання можуть охоплювати створення учнями презентацій або відео на тему боротьби В. Стуса за права людини та свободу слова, його роль у дисидентському русі. Учні можуть досліджувати історичний контекст творчості Стуса або створювати літературні портрети поета, включаючи в них аналіз його основних творів та біографічні дані.

3. Групові завдання. Групові проєкти можуть включати аналіз окремих віршів В. Стуса з подальшою презентацією результатів кожної групи. Наприклад, одна група може аналізувати символіку природи у віршах В. Стуса, інша – його філософські мотиви, а третя – патріотичні теми. Це сприяє розвитку комунікативних навичок і глибшому розумінню різних аспектів творчості поета. Інтерактивні методики допомагають учням не просто сприймати матеріал пасивно, а активно взаємодіяти з текстами, висловлювати власні думки та знаходити зв'язки між творчістю В. Стуса та сучасними суспільними проблемами. Учитель відіграє ключову роль у формуванні патріотизму через вивчення творчості В. Стуса, адже саме вчитель може допомогти учням не лише зрозуміти літературні особливості його поезії, але й усвідомити її значення для національної свідомості. Стусова поезія, яка просякнута ідеями боротьби за національну свободу та гідність, є надзвичайно важливим інструментом у вихованні патріотичних почуттів.

Навчання на прикладі особистості поета

1. Вивчаючи біографію В. Стуса, учитель може наголосити на його стійкості, моральній силі та незламній вірності своїм ідеалам. Приклад В. Стуса показує учням, що патріотизм не обмежується лише словами, але вимагає активних дій, готовності до самопожертви заради Батьківщини. Через розповіді про його життєвий шлях учні зможуть зрозуміти, що патріотизм – це не лише любов до своєї землі, але й боротьба за її свободу та гідність.

2. Обговорення патріотичних мотивів у поезії. Учитель може сприяти формуванню патріотичних цінностей, залучаючи учнів до аналізу патріотичних мотивів у віршах В. Стуса. Наприклад, у вірші «Терпи, терпи – терпець тебе шліфує» поет говорить про стійкість та терпіння як засіб досягнення національних ідеалів. Обговорення таких творів дозволяє учням глибше усвідомити, що любов до Батьківщини вимагає стійкості й відданості.

3. Формування моральної відповідальності. Учитель може допомогти учням зрозуміти, що патріотизм – це також моральна відповідальність перед своїм народом і країною. Уроки, присвячені творчості В. Стуса, сприяють розвитку в учнів почуття особистої відповідальності за долю своєї країни. Через аналіз віршів учні можуть роздумувати над тим, як вони самі можуть вплинути на майбутнє своєї Батьківщини.

Отже, учитель, спираючись на творчість В. Стуса, може допомогти формувати в учнів глибоке розуміння патріотизму як сукупності моральних, культурних і громадянських цінностей, необхідних для виховання національної свідомості. Поезія митця має освітній і виховний потенціал, адже відображає не тільки високий рівень майстерності, а й показує морально-етичні якості, які пов'язані зі свободою, честю і гідністю.

3.3. Роль творчості В. Стуса у формуванні національної свідомості учнів

Вивчення творчості В. Стуса в курсі української літератури має на меті формування патріотизму. Його незламний дух зумів залишитися навечно у серцях українців, а поезія митця стимулює до роздумів та аналізу філософських питань, які постають у читача після прочитання, змушують до заглиблення в проблему морального вибору.

Виховання моральних цінностей у підлітків, адже В. Стус є незмінним прикладом принциповості та відданості ідеалам, що допомагає допомагає виховувати молоде покоління в чесності і правді.

Формування патріотизму у школярів на основі творчості В. Стуса ґрунтується на осмисленні боротьби за незалежність як однієї з центральних тем його поезії.

В. Стус у своїй творчості наголошував на тому, що любов до Батьківщини вимагає моральної стійкості, готовності до самопожертви та усвідомлення відповідальності за долю свого народу.

Педагоги, вивчаючи його поезію з учнями, можуть підкреслити, що боротьба за незалежність і свободу є тривалим і складним процесом, який вимагає від кожної людини відповідальності за майбутнє своєї країни.

Мотиви боротьби за національну незалежність, на думку багатьох науковців, є важливим компонентом формування патріотичної свідомості учнів, адже вони допомагають їм зрозуміти важливість активної громадянської позиції та любові до Батьківщини.

Вивчення таких творів також сприяє розвитку в учнів почуття громадянського обов'язку та патріотизму, розкриваючи їм важливі історичні уроки національної боротьби та незламності духу, які є актуальними для сучасної молоді.

Важливим аспектом виховання національної свідомості в учнів є використання творчості В. Стуса в процесі розвитку національної ідентичності через вивчення історичних та культурних символів.

У своїх віршах В. Стус широко використовував символіку, яка глибоко вкорінена в українській культурі та історії. Вивчення таких символів дозволяє учням розвинути розуміння національної спадщини, що є ключовим елементом формування національної ідентичності.

На думку науковців, національні символи у творчості В. Стуса є засобом передачі не лише історичних фактів, але й цінностей, що підтримують національну самосвідомість і моральну стійкість.

Педагоги можуть використовувати цей матеріал для того, щоб показати учням важливість збереження національних традицій та символів, які відображають культурне багатство народу та його історичний досвід. Це

допомагає учням краще зрозуміти свою культурну ідентичність, а також формувати відчуття гордості за свою націю та її історичний шлях.

Творчість В. Стуса є важливим засобом для формування моральних цінностей та громадянської відповідальності серед учнів. Його поезія пронизана глибокими етичними проблемами, такими як особиста відповідальність перед суспільством, духовна стійкість, незламність у боротьбі за справедливість і моральні принципи. В. Стус закладав у свої вірші фундаментальні ідеї, що сприяють усвідомленню молоддю важливості власних моральних переконань та громадянської активності.

Науковці підкреслюють, що поезія митця має великий виховний потенціал, оскільки його життя і творчість були прикладом високих моральних стандартів. Він розглядав свою поетичну діяльність як відповідальність перед суспільством і нацією, що відображено в його творах, які часто акцентують на необхідності етичної самодисципліни, правдивості та відданості своїм принципам. В. Стус розумів роль поета як морального лідера, чия діяльність спрямована не лише на особисту творчість, а й на служіння суспільству через слово.

Поезія митця спонукає до глибокого осмислення таких понять, як добро, справедливість, гідність і честь, що є важливими елементами морального виховання. Його вірші можуть бути ефективним інструментом у формуванні громадянської відповідальності, оскільки В. Стус закликає до особистої участі в суспільному житті і боротьбі за права та свободи. Він підкреслює важливість активної громадянської позиції, яка полягає в тому, щоб протистояти несправедливості і жити відповідно до високих моральних принципів, навіть у складних умовах.

Особливо важливо те, що В. Стус своїми творами спонукає до усвідомлення морального вибору, який кожна людина повинна робити на користь суспільства. Як зазначає М. Коцюбинська, творчість В. Стуса підкреслює, що свобода і справедливість можливі лише через моральне вдосконалення людини та її відповідальність перед іншими [19].

У цьому контексті його вірші стають ефективним засобом формування моральної стійкості і відповідальності молодого покоління перед нацією та суспільством.

Творчість В. Стуса має особливе значення для розвитку розуміння прав людини та суспільних свобод, оскільки вона відображає особистий досвід поета у боротьбі за громадянські свободи в умовах тоталітарного режиму. Поет неодноразово піднімав у своїх віршах питання свободи слова, самовираження, справедливості та права на власну думку, акцентуючи на тому, що ці права є невід'ємною частиною людської гідності. Його творчість несе в собі глибокий правозахисний зміст, оскільки вона спрямована на викриття порушень прав людини з боку тоталітарної влади.

Поезія В. Стуса часто розглядається як відображення дисидентського руху, учасники якого боролися за політичні та громадянські права в Радянському Союзі. В. Стус, перебуваючи в таборах і засланнях, висловлював протест проти політичних репресій, що відображено у його віршах. Це робить його творчість актуальною для розуміння принципів прав людини і суспільних свобод, оскільки він не тільки критикував систему, але й пропонував шлях до звільнення через моральний опір і боротьбу за правду.

Однією з ключових ідей у творчості В. Стуса є переконання в тому, що права людини – це основа для існування справедливого суспільства. Він наголошував на необхідності захисту особистих і громадянських свобод від свавілля влади, ставлячи в центр своєї поезії людину і її право на самовизначення та свободу думки. Науковці підкреслюють, що вірші В. Стуса не лише відображають боротьбу за права, але й формують розуміння того, що свободи – це не просто привілей, а необхідність для духовного і морального розвитку суспільства. Значення творчості В. Стуса для усвідомлення прав людини також полягає у його здатності показати, що навіть у найскладніших умовах людина повинна залишатися вірною своїм переконанням і відстоювати права, які є основою її гідності. Його вірші стають голосом тих, хто був позбавлений права на самовираження, і закликають до боротьби за суспільні

свободи та права людини. В. Стус виступає не лише як поет, а як моральний авторитет, чия поезія вчить, що кожен має відповідальність за захист своїх прав і прав інших людей.

Отже, поезія В. Стуса є важливим засобом для виховання громадянської свідомості та усвідомлення прав людини серед молоді. Його творчість сприяє формуванню глибокого розуміння того, що права людини – це основоположна цінність, яку необхідно захищати і відстоювати, навіть ціною особистих жертв.

Висновки до третього розділу

Аби визначити методичні можливості вивчення творчості В. Стуса в шкільному курсі літератури, ми звернулися до чинних програм із української літератури.

Аналіз програм дозволяє зробити висновок про те, що творчість В.Стуса презентується в шкільному курсі літератури на належному рівні. Аналіз тематики та проблематики уроків, присвячених доробку поета, дає нам право говорити про можливості осягнення ідейного змісту творчості митця.

Доречним, на нашу думку, було б звернення до глибокого аналізу образу України в творчості В. Стуса.

Аналіз творчості В. Стуса вимагає глибокого і багатогранного підходу, оскільки його поезія не лише відображає художні особливості, а й включає в себе важливі історичні, соціальні й моральні аспекти. Твори поета дозволяють дослідникам і педагогам інтегрувати літературознавчий аналіз із міждисциплінарними підходами, що надає можливість більш цілісного розуміння його творчості.

Поезія В. Стуса є важливим засобом для виховання громадянської свідомості та усвідомлення прав людини серед молоді. Його творчість сприяє

формуванню глибокого розуміння того, що права людини – це основоположна цінність, яку необхідно захищати і відстоювати, навіть ціною особистих жертв.

ВИСНОВКИ

Окреслюючи трагічний життєвий шлях митця, Р. Семків називає поезію В. Стуса «писаною мускулами», який «мало встиг на папері, проте так багато лишив зарубок у житті», а самого поета – «королем метафор».

Нами було досліджено ключові аспекти формування поетичного світогляду В. Стуса, його життєвий і творчий шлях у контексті політичної та соціальної ситуації в Україні середини ХХ століття. Аналіз показав, що родинне та етнокультурне середовище, в якому зростав В. Стус, відіграло визначну роль у формуванні його національної свідомості та моральних принципів. Поглиблений вплив традицій, мови та історичної пам'яті, збережений у родинному вихованні, став основою для його майбутньої боротьби за свободу та незалежність України.

Політична ситуація в Україні, зокрема репресії радянської влади, русифікація та придушення національної ідентичності, значно вплинули на творчість В. Стуса. Його поезія відображає національний біль і страждання українського народу, зумовлені колоніальним гнітом, але водночас наповнена духом опору та вірою у відродження України.

Попри катастрофічні обставини життя, ув'язнення, відсутність елементарних умов для творчості, поет багато встиг. Він автор п'яти збірок: «Круговерть» (1965), «Зимові дерева» (1970), «Веселий цвинтар» (1971), «Час творчості» (1972), «Палімпсести» (1986); перекладів та літературознавчих статей.

Одними з найяскравіших із погляду відображення долі України, на нашу думку, є збірки «Зимові дерева» й «Палімпсести».

Збірка «Зимові дерева» презентує образ України в історичному омисленні: автор змальовує трагічну картину життя українського народу після зруйнування Січі царицею Катериною, відображає стан загубленості української людини в межах радянської імперії, викриває сутність тоталітарної системи, яка знищує творчу особистість, указує на

негативні сторони національного характеру українців. Попри усвідомлення трагічної долі батьківщини, історичних витоків сучасного стану України, поет висловлює оптимістичний погляд на її майбутнє.

У збірці «Палімпсести» В. Стус звертається до ідеї відродження української культури та мови як основи національного самовизначення. Для нього боротьба за мову та культуру – це не просто прагнення до збереження спадщини, а спосіб зберегти національну ідентичність в умовах колоніального гніту. Поет, перебуваючи в умовах суворого політичного тиску, бачив в українській мові та культурі духовну силу, яка здатна протистояти русифікації та знищенню.

У результаті аналізу програмових творів поетичних збірок В. Стуса «Зимові дерева» й «Палімпсести» ми дійшли таких висновків:

Проблему трагічної долі України в умовах тоталітарного режиму відображено за допомогою мотивів страждання, самотності та національної боротьби.

Поезія В. Стуса насичена образами, що символізують національну ідентичність, духовну силу та незламність українського народу. Мотиви боротьби за свободу, самопожертви й стійкості є центральними для його творчості та глибоко резонують з історичними подіями в Україні.

У збірці «Зимові дерева» Україна зображується як символ національних страждань, але водночас як джерело надії та сили. Поет підкреслює, що через внутрішнє відродження, збереження національної ідентичності та культури можна знайти шлях до визволення.

У збірці «Палімпсести» тема боротьби за незалежність набуває ще більшої актуальності, де поет звертається до історичної пам'яті й культурної спадщини як до основи для відродження національної свідомості.

Аналіз творів дозволяє констатувати, що творчість В. Стуса є художньої презентацією центральних ідей дисидентського руху, в якому поет брав активну участь. Його вірші стали літературним маніфестом

боротьби за права людини та національну незалежність, символом непохитності перед тоталітарною системою.

Твори В. Стуса виховують моральну відповідальність, громадянську свідомість і патріотизм, закликаючи до захисту культурної ідентичності та свободи.

Аби визначити методичні можливості вивчення творчості Василя Стуса в шкільному курсі літератури, ми звернулися до чинних програм із української літератури.

Аналіз програм дозволяє зробити висновок про те, що творчість В.Стуса презентується в шкільному курсі літератури на належному рівні. Аналіз тематики та проблематики уроків, присвячених доробку поета, дає нам право говорити про можливість осягнення ідейного змісту творчості митця.

Доречним, на нашу думку, було б звернення до глибокого аналізу образу України в творчості В. Стуса.

Аналіз творчості В. Стуса вимагає глибокого і багатогранного підходу, оскільки його поезія не лише відображає художні особливості, а й включає в себе важливі історичні, соціальні й моральні аспекти. Твори поета дозволяють дослідникам і педагогам інтегрувати літературознавчий аналіз із міждисциплінарними підходами, що надає можливість більш цілісного розуміння його творчості.

Поезія В. Стуса є важливим засобом для виховання громадянської свідомості та усвідомлення прав людини серед молоді. Його творчість сприяє формуванню глибокого розуміння того, що права людини – це основоположна цінність, яку необхідно захищати і відстоювати, навіть ціною особистих жертв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусяк І. Василь Стус: Літературний портрет. Київ: Смолоскип, 2000. 256 с.
2. Антонишин О. Історія української поезії ХХ століття. Львів: Літопис, 2003. 320 с.
3. Білак Л. Творчість Василя Стуса: символіка та мотиви. *Українська літературна газета*. 2012. №4. С. 25-31.
4. Білецький О. Українські поети ХХ століття: Антологія. Харків: Фоліо, 2015. 640 с.
5. Бойко В. Національне самовираження у творчості Стуса. Київ: Академвидав, 2016. 175 с.
6. «Бути радянським громадянином – це значить бути рабом. Я ж до такої ролі не надаюся»: 33 цікавих факти про життя Василя Стуса. URL: <https://nus.org.ua/articles/buty-radyanskym-gromadyanynom-tse-znachyt-buty-rabom-ya-zh-do-takoyi-rol-i-ne-nadayusya-33-tsikavyh-fakty-pro-vasylya-stusa/> (дата звернення: 12.11.2024)
7. Віснюк М. Дисидентський рух в Україні: Історія та література. Київ: Наукова думка, 2010. 294 с.
8. Віват Г. Про деякі особливості поезії Василя Стуса. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2000. № 2. С.18-20.
9. Вертій Л. Стус і Шевченко: паралелі в літературі та історії. *Літературознавчі студії*. 2017. № 6. С. 45-52.
10. Гнатюк М. Національний символізм у поезії Василя Стуса. Львів: Парадигма, 2008. 210 с.
11. Грабович Г. Поет як мученик: Василь Стус і дисидентство. Київ: Критика, 2001. 192 с.
12. Дзюба І. Трагічний голос Стуса. *Сучасність*. 1993. № 9. С. 12-22.
13. Дзюба І. Василь Стус: життя і творчість. Київ: Смолоскип, 1994. 374 с.

14. Єгорченко М. Концепція поетичної творчості Василя Стуса: контексти розуміння. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Yehorchenko_Marharyta/Kontseptsiiia_poetychnoi_t_vorchosti_Vasyliia_Stusa_konteksty_rozuminnia/
15. Жулинський М. Василь Стус: людина, поет, борець. Київ: ВЦ «Академія», 2005. 240 с.
16. Забужко О. Українські митці і радянська цензура: уроки для майбутнього. Київ: Факт, 2010. 318 с.
17. Захарчук В. Історія українського дисидентства в поезії. Львів: Літопис, 2009. 300 с.
18. Іванишин В. Поезія як засіб боротьби: Стус і український націоналізм. *Вісник Львівського університету*. 2015. № 5. С. 33-40.
19. Іщенко Є. Концепти й екзистенціали в семантичному полі Василя Стуса. *Слово і Час*. 2013. № 1. С. 31-41.
20. Качуровський І. Літературна Україна: 50 років дисидентства. Київ: Дух і літера, 2006. 354 с.
21. Коцюбинська М. Василь Стус: поезія опору. *Слово і Час*. 2005. № 7. С. 15-22.
22. Коцюбинська М. Стус: життя як творчість. Київ: Смолоскип, 2005. 412 с.
23. Костенко Л. Дисидентський рух в українській літературі. Харків: Видавничий дім, 2008. 298 с.
24. Кравчук О. Символіка у поезії Василя Стуса. Київ: Академія, 2017. 268 с.
25. Лісовий, В. Стус і український національний рух. *Літературний вісник*. 2011. № 3. С. 22-30.
26. Маланчук Н. Філософські мотиви у творчості Василя Стуса. Київ: Либідь, 2014. 325 с.

27. Мельничук О. Творчість Василя Стуса в контексті світової літератури. Львів: Видавництво Львівського університету, 2015. 305 с.
28. Михайлин О. Український поетичний дискурс ХХ століття. Харків: Ранок, 2012. 382 с.
29. Наєнко М. Василь Стус: Поезія, яка змінює долі. Київ: Критика, 2013. 298 с.
30. Онікієнко І. М. Лексико-інтонаційна структура вираження ірраціональних станів як передбачення власного шляху в поетичній збірці В. Стуса «Палімпсести». *Філологічні студії: науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Кривий Ріг, 2022. Вип. 21. С. 180-196.
31. Онікієнко І. Концепція мистецтва в герметичній ліриці В. Свідзінського та В. Стуса. *Мови й літератури світу: збірник наук. праць*. Кривий Ріг, 2022. Вип. 1. С. 94-111.
32. Онікієнко І. М. Міфологема дороги у контексті поетичної збірки В. Стуса «Палімпсести». *Ucrainistica: збірник наук. праць*. Кривий Ріг: КДПУ, 2003. С. 29-35.
33. Онікієнко І. М. «Самособоюнаповнення» В. Стуса як інтелектуальна модель спротиву тоталітаризму. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство / редкол.: М. П. Ткачук, О. Веретюк, О. Глотов [та ін.]; [за ред. М. П. Ткачука]*. Тернопіль: ТНПУ, 2014. Вип. 39. С. 146–150.
34. Павличко С. Дисиденти та поети: боротьба за свободу слова. Київ: Основи, 2008. 270 с.
35. Погребенник В. Літературний процес в Україні 60-х років ХХ ст. Київ: Вид. центр «Академія», 2003. 320 с.
36. Поліщук Я. Національна самосвідомість у творчості Стуса. Львів: Літопис, 2010. 245 с.

37. Попович М. Українська культура та дисидентський рух. Київ: Смолоскип, 2002. 310 с.
38. Програма «Українська література, 10-11 класи (Профільний рівень)» / Авторський колектив: Г. О. Усатенко, А. М. Фасоля, 2017. URL : <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58820/>
39. Рарицький О. Василь Стус у колі споріднених душ. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2000. № 1. С. 43-45.
40. Рарицький О. Мистецтво бути собою: Штрихи до літературного портрета В. Стуса. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2001. № 3. С.22–25.
41. Рябчук М. Поет і дисидент: життєвий шлях Василя Стуса. Київ: Фоліо, 2001. 230 с.
42. Сверстюк Є. Стус і українське відродження: боротьба за національну ідентичність. Київ: Критика, 2004. 188 с.
43. Семків Р. Василь Стус – король метафор / Семків Р. Пригоди української літератури (від романтизму до постмодернізму). Київ: Темпора, 2023. С. 542-552.
44. Скуратівський В. Символіка образів у творчості Стуса. Київ: Либідь, 2006. 276 с.
45. Смирнова Т. Поезія Василя Стуса: філософія опору. Київ: Наукова думка, 2013. 299 с.
46. Сорока П. Василь Стус: літературний контекст і боротьба за свободу. Київ: Книгарня Є, 2015. 258 с.
47. Справа Василя Стуса. Збірка документів з архіву колишнього КДБ УРСР / уклад. В. Кіпіані. Харків: Віват, 2020. 688
48. Соловей О. Василь Стус: роздуми про свободу і право на життя. *Українська культура*. 2009. № 2. С. 14-20.
49. Стус В. Зимові дерева. Київ: Дніпро, 1992. 210 с.
50. Стус В. Палімпсести. Київ: Фоліо, 1993. 234 с.
51. Стус Д. Василь Стус: життя як творчість. Київ: Факт, 2004. 368 с.

52. Стус В. Мені здалося – я живу завжди. Вибрані твори: збірка. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2022. 400 с.
53. Тарнавський Л. Ідеї свободи і прав людини у творчості Стуса. *Сучасна література*. 2011. № 8. С. 31-38.
54. Ткаченко О. Література і боротьба: Стус та його доба. Київ: Смолоскип, 2012. 319 с.
55. Томенко М. Дисидентська література в контексті української історії. Харків: Фоліо, 2015. 285 с.
56. Українська література : програма для ЗНЗ з укр. мовою навч. 10 – 11 класи. Рівень стандарту / Авторський колектив: Р. В. Мовчан, С. Р. Молочко, Д. І. Дроздовський, Л. Т. Коваленко, А. М. Фасоля, В. І. Цимбалюк. Київ, 2017.
57. Хоменко О. Національна ідентичність і символіка у поезії Стуса. Київ: Либідь, 2011. 304 с.
58. Чорна І. Етика і політика у поезії Василя Стуса. Львів: Літопис, 2017. 262 с.
59. Чорновіл В. Дисидентський рух в Україні: роль Василя Стуса. Київ: Вид. центр «Академія», 2007. 340 с.
60. Шевельов Ю. Вибрані праці: у 2 кн. Кн. II. Літературознавство / Упоряд. І. Дзюба. 2-ге вид. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 1151 с.
61. Шевчук В. Українська поезія ХХ століття: дисиденти і їхня творчість. Київ: Наукова думка, 2010. 367 с.
62. Шевчук І. Боротьба за національну ідентичність у творчості Стуса. *Вісник НАН України*. 2014. № 5. С. 18-26.
63. Шелест П. Українські дисиденти: ідеї і боротьба. Львів: Літопис, 2015. 295 с.
64. Щук М. Василь Стус і українська народна творчість. *Народна творчість та етнографія*. 2005. № 1. С. 85-89.

65. Яворська Н. Історична пам'ять у поезії Василя Стуса. *Літературознавчий журнал*. 2016. № 4. С. 29-36.
66. Яремчук В. Феномен Стуса: мораль і поезія. Київ: Смолоскип, 2010. 220 с.
67. Ясінський О. Василь Стус: Поетична революція і духовне відродження. Київ: Наукова думка, 2003. 285 с.
68. Яців Р. Дисидентський рух і національна ідентичність. Київ: Либідь, 2018. 278 с.
69. <https://stus.center/p/zbirka-zimovi-dereva-103701>
70. «На колимським морозі калина» Читає Ігор Стожар. URL : <https://www.google.com/search?q>